

ACTA SCIENTIARUM POLONORUM

Czasopismo naukowe założone w 2001 roku przez polskie uczelnie rolnicze

Administratio Locorum

Gospodarka Przestrzenna

6(1) 2007

Bydgoszcz Kraków Lublin Olsztyn
Poznań Siedlce Szczecin Warszawa Wrocław

Rada Programowa *Acta Scientiarum Polonorum*

Kazimierz Banasik (Warszawa), Janusz Falkowski (Olsztyn),
Florian Gambuś (Kraków), Franciszek Kluza (Lublin),
Edward Niedźwiecki (Szczecin), Janusz Prusiński (Bydgoszcz),
Jerzy Sobota (Wrocław) – przewodniczący, Stanisław Socha (Siedlce),
Waldemar Uchman (Poznań)

Rada Naukowa serii *Administratio Locorum*

Christian Ahl (Getynga), Jan Falkowski (Toruń), Arturas Kaklauskas (Wilno),
Urszula Litwin (Kraków), Tadeusz Markowski (Łódź),
Hieronim Olenderek (Warszawa), Antoni Sobczak (Poznań),
Zofia Więckowicz (Wrocław), Sabina Żróbek (Olsztyn) – przewodnicząca

Opracowanie redakcyjne
Aurelia Grejner

Projekt okładki
Daniel Morzyński

ISSN 1644–0749

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
Olsztyn 2007

Redaktor Naczelny – Zofia Gawinek
ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. (48) (089) 523 36 61, fax (48) (089) 523 34 38
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/

Nakład 300 egz. Ark. wyd. 4,4; ark. druk. 3,75
Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, nr zam. 405

Od Redakcji

Z przyjemnością informuję czytelników, że od 2007 roku seria „Administratio Locorum” jest kwartalnikiem.

Niniejszy zeszyt zawiera artykuły naukowe zgłoszone do pierwszego numeru kwartalnika i pozytywnie zaopiniowane przez recenzentów.

Numer otwiera opracowanie na temat roli dużych i średnich miast województwa warmińsko-mazurskiego w procesie rozwoju regionu. Wzrost zainteresowania tą problematyką autorzy interpretują jako skutek postępujących międzyregionalnych różnic w poziomie i dynamice ich rozwoju oraz postrzegania przestrzeni regionalnej jako ważnej składowej ogólnego rozwoju kraju.

Opisane w drugim artykule struktura ludności oraz przemiany w ruchu naturalnym zachodzące na obszarze województwa dolnośląskiego są kontynuacją rozważań dotyczących zjawisk demograficznych przedstawionych przez autorkę w poprzednim numerze czasopisma.

Kolejne dwa opracowania dotyczą obszarów wiejskich, a ściślej zmian w organizacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej powodowanych kompleksową przebudową wsi. Podjęto również próbę oceny form funkcjonowania oraz możliwości rozwoju wsi przygranicznych położonych w województwie dolnośląskim.

Przewodnicząca Rady Naukowej
serii Administratio Locorum

prof. dr hab. Sabina Żróbek

ROLA DUŻYCH I ŚREDNICH MIAST WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO W PROCESIE ROZWOJU REGIONU

Jerzy Suchta¹, Anna Drońska², Anna Cellmer¹

¹ Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

² Wyższa Szkoła Informatyki i Ekonomii TWP w Olsztynie

Streszczenie. W artykule przedstawiono dynamikę rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego na podstawie analizy zmian poszczególnych komponentów jego rozwoju z uwzględnieniem danych statystycznych z lat 1998–2004. Badania oparto na bazie czynników kształtujących rozwój średnich i dużych miast województwa względem wskaźników rozwoju Warmii i Mazur.

Słowa kluczowe: rozwój obszarów miejskich, dynamika rozwoju, procesy zmian

WSTĘP

Problem rozwoju regionalnego naszego kraju jest przedmiotem wielu opracowań naukowych. Znaczący wzrost zainteresowania tym zagadnieniem wynika z kilku przyczyn, wśród których dwie wydają się najważniejsze.

Pierwsza wiąże się z postępującym i widocznym wzrostem międzyregionalnych różnic w poziomie i dynamice rozwoju oraz zmian w przestrzennym rozkładzie biegunów wzrostu, stagnacji i recesji. Stąd też coraz bardziej aktualne stają się pytania o konkretne przyczyny różnicowania się dynamiki rozwoju poszczególnych regionów oraz poszukiwań prowadzących do formułowania opinii wyjaśniających te problemy.

Druga ważna przyczyna wpływająca na wzrost zainteresowania problematyką rozwoju regionalnego wynika z postrzegania przestrzeni regionalnej jako ważnej składowej ogólnego rozwoju kraju. W związku z tym pojawiają się zadania i potrzeby nakierowane na wspieranie i inicjowanie regionalnie stymulowanych procesów społeczno-gospodarczych.

Adres do korespondencji – Corresponding author: Jerzy Suchta, Katedra Gospodarki Nieruchomościami i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Prawocheńskiego 15, 10–720 Olsztyn, e-mail: kgn@uwm.edu.pl

Różnice w dynamice poszczególnych regionów są wynikiem wielu czynników natury zarówno obiektywnej – determinowanej warunkami naturalnymi i historycznie ukształtowanym poziomem rozwoju, jak i subiektywnej – wynikającej ze stopnia zaangażowania regionu w kształtowaniu bieżących procesów wzrostu.

Wspomniane czynniki mogą być analizowane w różnych konfiguracjach rodzajowych, grupowanych według odpowiednich kryteriów oraz różnego stopnia ich szczegółowości. Ogólnie ujmując należy je rozpatrywać na płaszczyźnie ekonomicznej, społecznej i przestrzennej.

Celem niniejszego opracowania jest zaprezentowanie dynamiki zmian rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego w latach 1998–2004 w odniesieniu do wybranych wskaźników ekonomiczno-społecznych z równoczesnym wskazaniem w jakiej mierze rozwój ten uwarunkowany był odpowiednimi przemianami w przestrzeni zurbanizowanej związanej z lokalizacją dużych i średnich miast Warmii i Mazur.

Rozwój obszarów miejskich od dłuższego czasu jest ważnym elementem rozwoju regionalnego, służącym przedsiębiorczości, zatrudnieniu, integracji społecznej, jakości infrastruktury oraz środowisku. Miasta są motorami wzrostu zatrudnienia i rozwoju całego regionu.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

Powierzchnia województwa wynosi 24,2 tys. km², co stanowi 7,7% obszaru kraju i daje czwartą pozycję wśród 16 województw.

Na obszarze tym zamieszkuje ponad 1,4 mln ludności, to jest 3,7% w relacji do ogólnej jej liczby w Polsce. Województwo charakteryzuje się najwyższym w kraju przyrostem naturalnym i jest jednocześnie obszarem największego odpływu ludności.

Według danych z 2004 roku województwo jest regionem o najwyższej w kraju stopie bezrobocia 29,2% (kraj 19,1%). Podstawowym problemem rynku pracy jest ogólnie niski poziom wykształcenia i kwalifikacji zawodowych.

W 49 miastach znajduje się 858,8 tys. mieszkańców, co kształtuje wskaźnik urbanizacji województwa warmińsko-mazurskiego na poziomie 60,1%, podczas gdy w kraju wynosi on 61,5%. Pod względem liczby ludności region zajmuje 12 miejsce w kraju. Średni wskaźnik gęstości zaludnienia wynosi 59 osób na km² i jest najniższy w kraju.

Łącznie w regionie w 9 szkołach wyższych studiuje 61,4 tys. studentów, co w przeliczeniu na 10 tys. osób wynosi 438,6 [Województwo... 2005]. Odsetek osób z wyższym wykształceniem to 8,3%, a więc jest on niższy od średniej krajowej (9,9%).

Stopień zamożności mieszkańców województwa odbiega niekorzystnie od średniej krajowej. Jest to spowodowane w szczególności niskim poziomem przeciętnego wynagrodzenia, wysoką stopą bezrobocia i znaczną liczbą osób pobierających świadczenia społeczne.

Województwo ma wyraźny charakter rolniczo-turystyczno-przemysłowy. Użytki rolne zajmują tu 1,343 ha to jest 55,5% powierzchni ogólnej, tereny leśne 31,4% a wody 5,7%. Grunty zabudowane i zurbanizowane zajmują 3,5% powierzchni ogólnej regionu. Zazna-

czyć też należy, że warunki przyrodniczo-rolnicze na obszarze województwa są znacznie zróżnicowane.

Region charakteryzuje się różnorodnością i bogactwem środowiska przyrodniczego, na które składają się: urozmaicona rzeźba terenu, liczne jeziora, zwarte kompleksy leśne, niezanieczyszczone powietrze. Połowę obszaru województwa stanowią obszary objęte prawną ochroną przyrody [Strategia rozwoju... 2005].

Wśród podmiotów gospodarczych dominuje sektor prywatny, którego wskaźnik szacuje się na 66,3%. Jednak tylko 3% podmiotów gospodarczych zaliczane jest do jednostek dużych, pozostałe to firmy małe i średnie. Przychody ze sprzedaży produktów i materiałów wytworzonych przez małe i średnie przedsiębiorstwa (MŚP) wynoszą ponad 75% ogólnej sprzedaży w województwie. Pod tym względem daje to regionowi jedno z czołowych miejsc w kraju.

Województwo jest jednak mało konkurencyjne i należy do jednych ze słabiej rozwiniętych w kraju. Pod względem wielkości nakładów na działalność innowacyjną w przemyśle zajmuje 13 miejsce w kraju, a 14 pod względem liczby zatrudnionych w przemyśle na 1000 mieszkańców.

Produkt krajowy brutto w województwie wynosi 16,5 tys. na 1 mieszkańca podczas gdy w kraju 21,4 tys.

OCENA ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO WOJEWÓDZTWA W LATACH 1998–2004

Oceny poziomu rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego w latach 1998–2004 dokonano na podstawie dynamiki zmian następujących komponentów rozwoju:

- potencjału demograficznego,
- poziomu życia ludności,
- rynku pracy,
- nowoczesności struktury gospodarczej,
- ochrony środowiska.

Każda z wymienionych grup zjawisk definiowana jest zbiorem cech szczegółowych opisanych w tabeli 1. Wykorzystano tu propozycje zamieszczone w literaturze przedmiotu [Dziemianowicz 1999, Hopfer i in. 2001, Kudłacz 2001, Syntetyczne miary... 1969].

Posługując się danymi statystycznymi w odniesieniu do wymienionych wyżej komponentów rozwoju regionalnego oraz ich cech szczegółowych dokonano syntetycznej oceny zmian jakie wystąpiły w latach 1998–2004 w województwie warmińsko-mazurskim (tab. 2).

Tabela 1. Zestawienie cech charakteryzujących komponenty rozwoju regionalnego województwa warmińsko-mazurskiego

Table 1. The comparison of features characterizing components of the regional development of Warmia and Mazury province

Komponenty Components	Cechy szczegółowe Detailed data
Potencjał demograficzny Demographic potential	1) gęstość zaludnienia na km ² population density on 1 km ² 2) odsetek ludności w wieku produkcyjnym proportion of inhabitants in a productive age 3) saldo migracji w osobach balance of migration
Poziom życia ludności Living lever of inhabitants	1) powierzchnia użytkowa mieszkań na 1 osobę usable area of apartments per capita 2) liczba osób na 1 mieszkanie the number of person of 1 apartment 3) wyposażenie mieszkań w: apartement's fitments: – wodociąg water supply – ustęp splukiwany water-closet – gaz sieciowy town gas 4) liczba ludności na 1 lekarza number of inhabitants for 1 doctor 5) liczba ludności na 1 sklep number of inhabitants for 1 shop
Rynek pracy Labour market	1) liczba pracujących na 1000 ludności number of employee on 1000 of inhabitants 2) liczba bezrobotnych na 1000 ludności number of unemployed on 1000 inhabitants 3) liczba szkół wyższych number of universities
Potencjał gospodarczy Economic potential	1) podmioty gospodarki narodowej na 1000 ludności national economy subjects for 1000 inhabitants 2) prywatne przedsiębiorstwa na 1000 ludności private enterprisers for 1000 inhabitants 3) miejsca noclegowe w tysiącach night's lodging in thousands
Nowoczesność struktury gospodarczej Economy structure modernity	1) udział pracujących w przemyśle i budownictwie share of employee in industry and building 2) udział pracujących w usługach share of employee in service
Ochrona środowiska Environment procetion	1) nakłady inwestycyjne na ochronę środowiska w mln zł investment outlays for environment protection

Tabela 2. Dynamika rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego w latach 1998–2004 [Rocznik statystyczny... 1999, Rocznik statystyczny... 2005a]

Table 2. The development dynamic of Warmia and Mazury province from 1998 to 2004 [Rocznik statystyczny... 1999, Rocznik statystyczny... 2005a]

Wyszczególnienie Specification	Rok – Year		
	1998	2004	2004/1998, %
1	2	3	4
Potencjał demograficzny: Demographic potential:			
– gęstość zaludnienia population density	60	59	98,3
– odsetek ludności w wieku produkcyjnym, % proportion of inhabitants in a productive age, %	56,7	63,4	111,8
– saldo migracji (w osobach) balance of migration	-1879	-1976	95,1
Sumaryczna (uśredniona) skala dynamiki ww. składników Summary scale of dynamics above-mentioned data	x	x	101,7
Poziom życia ludności: Life lever of inhabitants:			
– liczba osób na 1 mieszkanie number person on 1 apartment	3,44	3,15	91,6
– pow użytkowa mieszkań na 1 osobę usable area of apartments per capita	17,2	20,6	119,8
– wyposażenie mieszkań w: apartement's fitments in:			
– wodociąg water supply	94,9	96,2	101,4
– ustęp splukiwany water closet	83,0	89,2	107,5
– gaz sieciowy town gas	49,4	56,4	114,2
– liczba ludności na 1 lekarza number of inhabitants for 1 doctor	557	646	86,2
– liczba ludności na 1 sklep number of inhabitants on 1 shop	87	113	77,0
Sumaryczna (uśredniona) skala dynamiki ww. składników Summary scale of dynamics above-mentioned data	x	x	99,7
Rynek pracy: Labour market:			
– liczba pracujących na 1000 ludności number of employee on 1000 inhabitants	352,6	271,0	76,8
– liczba bezrobotnych na 1000 ludności number of unemployed on 1000 inhabitants	81,7	113,6	71,9
– liczba szkół wyższych number of universities	7	9	128,6
Sumaryczna (uśredniona) skala dynamiki ww. składników Summary scale of dynamics above-mentioned data	x	x	92,4

cd. tabeli 2
cont. table 2

	1	2	3	4
Potencjał gospodarczy: Economy potential:				
– podmioty gospodarki narodowej na 1000 ludności national economy subjects for 1000 inhabitants		62,6	76,2	121,7
– prywatne przedsiębiorstwa na 1000 ludności private enterprisers for 1000 inhabitants		59,9	71,5	119,4
– miejsca noclegowe w tysiącach night's lodging in thousands		64,4	34,8	54,0
Sumaryczna (uśredniona) skala dynamiki ww. składników Summary scale of dynamics above-mentioned data		x	x	98,4
Nowoczesność struktury gospodarczej: Economy structure modernity:				
– udział pracujących w przemyśle i budownictwie, % share of employee in industry and building, %		28,0	28,6	102,1
– udział pracujących w usługach, % share of employee in service, %		47,9	54,0	112,7
Sumaryczna (uśredniona) skala dynamiki ww. składników Summary scale of dynamics above-mentioned data		x	x	107,4
Ochrona środowiska: Environment protection:				
– nakłady inwestycyjne na ochronę środowiska w mln zł Investment outlays for environment protection		139,1	137,3	98,7
Sumaryczna (uśredniona) skala dynamiki ww. składników Summary scale of dynamics above-mentioned data		x	x	98,7
Łączny uśredniony wskaźnik dynamiki ww. komponentów rozwoju Total summary dynamics indicator of above-mentioned of development components		x	x	99,7

Jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 2 wskaźnik rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego w latach 1998–2004, ukształtował się na poziomie 99,7%, co wskazuje na niewielką tendencję spadkową.

Jednak w odniesieniu do poszczególnych komponentów analizowanego rozwoju wystąpiły znaczne zróżnicowania w ramach ich cech szczegółowych. Częściowo niekorzystne zjawiska zaznaczyły się na regionalnym rynku pracy, w ochronie środowiska oraz w potencjale demograficznym.

Miał zatem miejsce spadek poziomu rozwoju wymienionych komponentów. W szczególności ma to związek z wysokim poziomem bezrobocia, ograniczeniem nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska, niedoskonałą bazą turystyczną oraz rosnącym saldem migracji ludności, a przede wszystkim rosnącym ujemnym saldem migracji (odpływ ludności z regionu).

Korzystne natomiast tendencje w procesie rozwoju regionu dotyczą potencjału gospodarczego, nowoczesnej struktury gospodarczej, poziomu życia ludności oraz potencjału demograficznego (przyroście ludności w wieku produkcyjnym).

Na występujące w wymienionych komponentach korzystne tendencje wzrostowe miały wpływ następujące zjawiska: wzrost liczby podmiotów gospodarki narodowej i przedsiębiorstw prywatnych, wzrost udziału pracujących w przemyśle i budownictwie oraz w usługach,

rosnąca powierzchnia użytkowa mieszkań na 1 osobę i poprawa wyposażenia mieszkań w infrastrukturę komunalną oraz wymieniony przyrost ludności w wieku produkcyjnym.

Przedstawione badania mają charakter syntetycznej diagnozy najważniejszych komponentów rozwoju regionu w analizowanym okresie 7 lat. Ocena ich może być istotna w odniesieniu do Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2020.

ROLA DUŻYCH I ŚREDNICH MIAST W PROCESIE ROZWOJU WOJEWÓDZTWA

Kategorię miast średnich (20–100 tys. ludności) reprezentuje na obszarze województwa 9 ośrodków, natomiast kategorię miast dużych, a więc powyżej 100 tys. mieszkańców – 2 ośrodki, z których jeden jest stolicą regionu. W 11 dużych i średnich miastach województwa zamieszkuje prawie 67% spośród ogólnej liczby ludności miejskiej, w tym w ośrodkach dużych około 35% a w średnich – 32%. Przestrzenne rozmieszczenie dużych i średnich miast na obszarze województwa warmińsko-mazurskiego obrazuje rysunek 1, natomiast szczegółowe dane dotyczące liczby zamieszkałej tam ludności w latach 1998 i 2004 zawiera tabela 3.

Rys. 1. Przestrzenne rozmieszczenie dużych i średnich miast na obszarze województwa warmińsko-mazurskiego

Fig. 1. Location of large and middle cities in Warmia and Mazury province

Tabela 3. Liczba ludności w dużych i średnich miastach województwa warmińsko-mazurskiego w latach 1998–2004 [Województwo... 1999, Rocznik statystyczny... 2005b, Województwo... 2005]

Table 3. The number of inhabitants of large and middle cities of Warmia and Mazury province in years 1998–2004 [Województwo... 1999, Rocznik statystyczny... 2005b, Województwo... 2005]

Wyszczególnienie Specification	Rok – Year				
	1998		2004		2004/1998
	tys. osób thousand persons	%	tys. osób thousand persons	%	%
Ludność w miastach województwa ogółem, w tym: Population in a region cities including:	879 179	100,0	858 820	100,0	97,7
I. Miasta duże – razem Large cities – summary	300 686	34,2	301 505	35,1	100,3
1. Olsztyn	170 904	–	173 850	–	101,7
2. Elbląg	129 782	–	127 655	–	98,4
II. Miasta średnie – razem Middle cities – summary	284 627	32,4	274 392	31,9	96,4
1. Ełk	56 208	–	55 846	–	99,3
2. Ostróda	35 176	–	33 603	–	95,5
3. Iława	33 345	–	32 491	–	97,4
4. Giżycko	31 484	–	29 796	–	94,6
5. Kętrzyn	30 240	–	28 351	–	93,7
6. Szczytno	27 430	–	25 970	–	94,7
7. Bartoszyce	26 530	–	25 621	–	96,6
8. Mrągowo	23 126	–	21 884	–	94,6
9. Działdowo	21 088	–	20 830	–	98,8
Razem miasta duże i średnie Summary large cities and middle ones	585 313	66,6	575 897	67,0	98,4

Jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 3, liczba dużych i średnich miast znajdujących się na terenie województwa w latach 1998–2004 nie uległa zmianie, a stan zamieszkałej tam ludności zmniejszył się o 1,6%. Wskaźnik procentowego udziału mieszkańców w dużych i średnich ośrodkach miejskich regionu (w stosunku do ogółu ludności miejskiej) uległ zmianie z 66,6% w 1998 roku do 67,0% w 2004 roku.

Zmniejszenie liczby ludności wystąpiło we wszystkich średnich miastach i w jednym dużym – w Elblągu. Wzrost ludności miał miejsce tylko w Olsztynie i wyniósł 1,7%.

Hierarchia sieci osadniczej analizowanych miast, według planu zagospodarowania przestrzennego województwa [Województwo... 2002] oraz projektu zaktualizowanej koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju [Zaktualizowana koncepcja... 2005], określona została następująco:

- Olsztyn – stolica regionu, miasto wojewódzkie na prawach powiatu. Największe miasto w województwie o rosnącej funkcji metropolitalnej. Ośrodek, który wytworzył własny podregion olsztyński oddziaływania społeczno-gospodarczego i ekonomicznego w środkowej części województwa. Ponadto pełni funkcje ośrodka polityczno-społecznego i administracyjnego województwa, usługowego i kulturowego w regionie oraz naukowego i turystycznego, a także ponadregionalnego węzła infrastruktury technicznej (jest to krajowy ośrodek równoważenia rozwoju).
- Elbląg – drugie duże miasto w regionie pod względem liczby mieszkańców i potencjałów rozwojowych. Miasto na prawach powiatu (regionalny ośrodek równoważenia rozwoju).
- Ełk – największe miasto powiatowe wśród miast średnich. Stanowi ośrodek dla podregionu ełckiego we wschodniej części województwa (regionalny ośrodek równoważenia rozwoju).

Pozostałe miasta (średnie) pełnią funkcje subregionalnych ośrodków rozwoju. Są to: Ostróda, Iława, Giżycko, Kętrzyn, Szczytno, Bartoszyce, Mrągowo, Działdowo.

Hierarchia sieci osadniczej w zakresie cech najważniejszych ośrodków została przyjęta zgodnie z „Zaktualizowaną koncepcją polityki przestrzennego zagospodarowania kraju” oraz „Strategią rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego”, która określa:

- Olsztyn jako integrujący województwo w procesie budowy tożsamości regionalnej o funkcjach metropolitalnych;
- Elbląg jako spełniający funkcję centrum subregionu elbląskiego, wyposażony w infrastrukturę o wysokich standardach, współpracujący z gospodarką morską obszaru bałtyckiego;
- Ełk jako odgrywający rolę centrum subregionu wschodniego, wyposażony w infrastrukturę o wysokich standardach, współpracujący z Litwą i Białorusią.

Wymienione trzy miasta są głównymi ośrodkami podregionów statystycznych NUTS III.

Wpływ wymienionych dużych (Olsztyn, Elbląg) i średnich miast (Ełk, Ostróda, Iława, Giżycko, Kętrzyn, Szczytno, Bartoszyce, Mrągowo, Działdowo) Warmii i Mazur na rozwój regionu w latach 1998–2004 rozpatrywano na podstawie tych samych komponentów i cech szczegółowych, które wcześniej posłużyły do oceny dynamiki przeobrażeń społeczno-gospodarczych województwa.

Szczegółowe dane liczbowe dotyczące zmian, jakie wystąpiły w tym zakresie na analizowanych obszarach zurbanizowanych zawiera tabela 4.

Jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 4 dynamika rozwoju na obszarach zurbanizowanych obejmujących duże i średnie miasta województwa warmińsko-mazurskiego rozpatrywana w ramach poszczególnych komponentów oraz cech szczegółowych, które były przedmiotem analizy w odniesieniu do całego regionu, jest zróżnicowana. Malejąca tendencja rozwoju wystąpiła w średnich miastach Warmii i Mazur – jej wskaźnik wynosił tylko 87,7%. Natomiast wzrost rozwoju miał miejsce w miastach dużych gdzie – wskaźnik kształtował się na poziomie 112,7%. Część wskaźników, tych które w sposób niekorzystny wpływają na rozwój miast było liczonych w sposób odwrócony, stąd ich wielkość przedstawia się w sposób odmienny od wskaźników pozytywnych.

Tabela 4. Dynamika zmian poziomu rozwoju na obszarach zurbanizowanych, obejmujących duże i średnie miasta woj. warmińsko-mazurskiego w latach 1998–2004 [Województwo... 1999, Rocznik statystyczny... 2005b, Województwo... 2005, Miasta w liczbach... 1999]

Table 4. The dynamics of development level changes on urban areas, including large and middle cities of Warmia and Mazury province in years 1998–2004 [Województwo... 1999, Rocznik statystyczny... 2005b, Województwo... 2005, Miasta w Liczbach... 1999]

Wyszczególnienie Specification	Miasta duże Large cities		Miasta średnie Middle cities		Miasta duże Large cities	Miasta średnie Middle cities
	1998	2004	1998	2004	2004/1998	
Potencjał demograficzny: Demographic potential:						
– ludność w wieku produkcyjnym, tys. population in productive age, thou.	190,7	202,2	174,4	178,6	106,0	102,4
– gęstość zaludnienia na 1 km ² population density on 1 km ²	1790	1795	2206	2144	100,3	97,2
– saldo migracji (w osobach) balance of migration (in persons)	+1195	-34	-102	-998	2,8	10,2
Sumaryczna (uśredniona) skala dynamiki ww. wskaźników Summary scale of dynamics above- mentioned data						
	x	x	x	x	69,7	69,9
Poziom życia ludności: Life lever of inhabitants:						
– liczba osób w mieszkaniu number person for 1 apartement	3,01	2,82	3,64	2,96	93,7	81,3
– pow. użytkowa na 1 os. w m ² usable area of apartments per capita	47,5	20,2	17,4	20,4	42,5	117,2
– wyposażenie mieszkań w: apartement's fitments in:						
– wodociągi, % water supply, %	99,2	107,6	97,6	92,4	108,5	94,7
– kanalizację, % sewage system, %	99,6	105,5	89,2	90,8	105,9	101,8
– gaz gas	97,1	100,2	96,8	84,9	103,2	87,7
– liczba ludności na 1 lekarza number of inhabitants for 1 doctor	301	467	436	424	64,4	102,8
– liczba ludności na 1 sklep number of inhabitants for 1 shop	69	90	67	87	130,4	129,8
Sumaryczna (uśredniona) skala dynamiki ww. wskaźników Summary scale of dynamics above-mentioned mentioned data						
	x	x	x	x	92,7	102,2

Rynek pracy: Labour market:						
– liczba pracujących na 1000 ludności number of employee on 1000 inhabitants	338,9	286,5	264,2	232,8	84,5	88,1
– liczba bezrobotnych na 1000 ludności number of unemployed on 1000 inhabitants	45,4	69,2	80,7	293,5	65,6	27,5
– liczba szkół wyższych number of universities	7	9	–	–	128,6	–
Sumaryczna (uśredniona) skala dynamiki ww składników Summary scale of dynamics above-mentioned data	x	x	x	x	92,9	57,8
Potencjał gospodarczy: Economic potential:						
– podmioty gospodarki narodowej na 1000 ludności national economy subjects for 1000 inhabitants	98,6	110,4	75,6	92,6	112,0	122,5
– prywatne przedsiębiorstwa na 1000 ludności private enterprisers for 1000 inhabitants	94,6	103,8	72,7	86,8	109,7	119,4
– baza noclegowa (turystyczna), tys. accommodation sector (tourism), tou.	8613	6595	6636	5500	76,6	82,8
Sumaryczna (uśredniona) skala dynamiki ww. składników Summary scale of dynamics above-mentioned data	x	x	x	x	99,4	108,2
Nowoczesność struktury gospodarczej: Economy structure modernity:						
– udział pracujących w przemyśle i budownictwie, % share of employee in industry and building, %	36,9	29,5	38,1	38,2	79,9	100,3
– udział pracujących w usługach share of employee in service	63,7	70,0	60,4	61,2	109,9	101,3
Sumaryczna (uśredniona) skala dynamiki ww. składników Summary scale of dynamics above-mentioned data	x	x	x	x	94,9	100,8

Ochrona środowiska: Environment protection: – nakłady inwestycyjne na ochronę środowiska investment outlays for environment protection	10,0	51,7	15,2	15,1	517,0	99,3
Sumaryczna (uśredniona) skala dynamiki ww. składnika Summary scale of dynamics above-mentioned data	x	x	x	x	517,0	99,3
Łączna (uśredniona) skala dynamiki ww. komponentów rozwoju miast Total summary dynamics indicator of above-mentioned of development components					112,7	87,7

Analizując wyniki badań, można zauważyć, iż cechą charakterystyczną zwłaszcza miast dużych jest to, iż w latach 1998–2004 w odniesieniu do większości komponentów ich rozwoju wystąpiły tendencje wzrostowe. Najwyższy wskaźnik wzrostu wystąpił w ochronie środowiska, co wynika z dużych nakładów finansowych na ten cel w mieście Olsztynie, następnie znacząca poprawa wystąpiła w poziomie życia ludności w dużych miastach, dla których wysokie wskaźniki odnotowano np. w poprawie warunków mieszkaniowych.

Pozytywne zjawiska w miastach dużych zaznaczyły się także w potencjale demograficznym – głównie w przyroście ludności w wieku produkcyjnym oraz dodatnim saldzie migracji, który wystąpił tylko w Olsztynie.

Niekorzystne zjawiska rynku pracy dotyczyły głównie wzrostu liczby bezrobotnych, natomiast pozytywne – zwiększenia liczby szkół wyższych. W nowoczesnej strukturze gospodarczej zaznaczył się wzrost pracujących w usługach przy malejącym udziale pracujących w przemyśle i budownictwie.

Regres miast średnich dotyczył głównie potencjału demograficznego, gdzie wystąpiła duża dynamika odpływu ludności z miast. Podobnie na rynku pracy zaznaczył się bardzo niekorzystny wzrost liczby bezrobotnych przy równoczesnym spadku liczby osób pracujących. Wyrażna stagnacja w miastach średnich nastąpiła w ochronie środowiska, gdzie wielkość nakładów inwestycyjnych uległa nawet nieznacznemu spadkowi.

Niewielki wzrost zaznaczył się w potencjale gospodarczym miast średnich – 108,2% i w nowoczesności struktury gospodarczej, której wskaźnik wyniósł 100,8%.

Tendencje wzrostowe zaznaczyły się w poprawie życia ludności miast średnich (102,2%).

Analizując dynamikę wskaźników rozwoju społeczno-gospodarczego województwa oraz jego dużych i średnich miast, zauważono, iż decydujący wpływ na korzystny stan poziomu życia ludności oraz nowoczesną strukturę gospodarczą miała dynamika tych komponentów na poziomie miast dużych. Podobnie znacząca poprawa ochrony środowiska dotyczyła tylko miasta Olsztyna. Podniesienie poziomu infrastruktury społecznej wystąpiło również w miastach dużych w postaci zwiększenia liczby szkół wyższych (również tylko w Olsztynie). Potencjał demograficzny wykazał tendencje wzrostowe w przyroście ludności w wieku produkcyjnym oraz generalnie w dodatnim saldzie migracji

w Olsztynie, przy czym w Elblągu saldo to było ujemne. Potwierdza to wyznaczone w sieci osadniczej znaczenie ich funkcji jako ośrodków równoważenia rozwoju krajowego (Olsztyn) i ponadregionalnego (Elbląg).

Pogorszenie sytuacji występujące na poziomie rozwoju województwa, a odnoszące się głównie do rynku pracy wynika głównie z sytuacji panującej w tej dziedzinie zarówno w miastach dużych i średnich w spadku liczby pracujących, przy znaczącym wpływie negatywnym miast średnich w odniesieniu do wielokrotnego wzrostu liczby bezrobotnych.

DOMINUJĄCE FUNKCJE DUŻYCH I ŚREDNICH MIAST WOJEWÓDZTWA W LATACH 1998 I 2004

Dynamika rozwoju miast w dużym stopniu uwarunkowana jest charakterem ich dominującej funkcji w układzie lokalizacji przestrzennej oraz ich roli jako miejsca pracy i miejsca zamieszkania. Według Dziewońskiego i Jerczyńskiego [1977] punktem wyjścia do oceny rodzaju dominującej funkcji może być agregacja sekcji gospodarki do trzech podstawowych sektorów ekonomicznych: rolnictwa i leśnictwa (I), przemysłu (II) oraz usług (III).

Tabela 5. Duże i średnie miasta województwa warmińsko-mazurskiego według ich dominującej funkcji w latach 1998 i 2004 [Województwo... 1999; Rocznik statystyczny... 2005b; Województwo... 2005; Dziewoński, Jerczyński 1977]

Table 5. Large and middle cities of Warmia and Mazury province according to their dominate function in years 1998 and 2004 [Województwo... 1999; Rocznik statystyczny... 2005b; Województwo... 2005; Dziewoński, Jerczyński 1977]

Wyszczególnienie Specification	Sektor Sector I		Sektor Sector II		Sektor Sector III		Funkcja miasta* Function of the city	
	1998	2004	1998	2004	1998	2004	1998	2004
	W % zatrudnienia ogółem In % employment generally							
Miasta duże: Large cities:								
1. Olsztyn	0,5	0,4	32,1	26,3	67,4	73,3	U	U
2. Elbląg	0,7	0,4	41,8	36,2	57,5	63,4	UP	UP
Miasta średnie: Middle cities:								
1. Działdowo	0,3	0,2	39,7	42,9	60,0	56,9	UP	UP
2. Iława	0,3	0,5	40,7	42,2	59,0	57,3	UP	UP
3. Ostróda	0,5	0,3	29,2	32,8	70,3	66,9	U	U
4. Bartoszyce	1,4	1,3	36,4	32,9	62,2	65,8	U	U
5. Kętrzyn	2,1	0,5	48,6	46,6	49,3	52,9	UP	UP
6. Mragowo	0,8	1,0	42,2	39,3	57,0	59,7	UP	UP
7. Szczytno	1,3	0,7	39,8	38,5	58,9	60,8	UP	UP
8. Elk	0,1	0,3	42,0	40,5	57,9	59,2	UP	UP
9. Giżycko	1,3	1,9	24,6	20,2	74,1	77,9	U	U

* Funkcja miasta: PU – przemysłowo-usługowa; UP – usługowo-przemysłowa; U – usługowa

Przyjmując za podstawę maksymalne i minimalne proporcje zatrudnienia w sektorach ekonomicznych odpowiadające poszczególnym typom funkcjonowania miast według wymienionych autorów, dokonano oceny funkcji dużych i średnich miast regionu Warmii i Mazur w roku 1998 i 2004 (tab. 5).

Klasyfikacja dużych i średnich miast województwa warmińsko-mazurskiego według ich dominującej funkcji wykazała, iż w analizowanym okresie większość z nich zaliczała się do miast o funkcji usługowo-przemysłowej (UP). Należało do nich jedno miasto duże, to jest Elbląg, oraz 6 miast średnich. Pozostałe miasta, w tym jedno duże – Olsztyn i 3 średnie, to miasta o funkcji usługowej.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że wszystkie miasta nie zmieniły swych funkcji w badanym okresie 7 lat. Zatem proces ich rozwoju nie miał na to wpływu.

Cechą charakterystyczną związaną z funkcją miast dużych i średnich województwa jest to, że nie ma wśród nich miast wyłącznie z funkcją przemysłową oraz to, że stolica regionu Olsztyn od 1998 roku ma funkcję usługową.

Taki układ funkcjonalny miast, w którym przeplatają się funkcje usługowo-przemysłowe z usługowymi jest zjawiskiem pozytywnym. Oba bowiem rodzaje funkcji należą do miastotwórczych [Brol 2001]. Przy czym w odniesieniu do regionu, zwłaszcza rozwój usług społecznych (szkolnictwo wyższe, ochrona zdrowia, środowisko, turystyka) ma istotne znaczenie w aspekcie specyfiki społeczno-gospodarczej województwa.

Nie mniej poza rozwojem funkcji usługowych towarzyszących rozwojowi miast współczesnych, ze względu na słabą ekonomicznie kondycję województwa, należałoby – dla zintegrowanego rozwoju gospodarczego zarówno na obszarach zurbanizowanych, jak i też na terenach wiejskich województwa – w większym stopniu wkomponować także funkcje przemysłowe. Wiąże się to bowiem z powstaniem nowych podmiotów gospodarczych działających w sektorze przemysłu i budownictwa, a co za tym idzie z tworzeniem nowych miejsc pracy.

WNIOSKI

Analiza procesu rozwoju regionu Warmii i Mazur w latach 1998–2004, jak również znajdujących się na jego obszarze dużych i średnich miast prowadzi do następujących wniosków:

1. Rozwój województwa warmińsko-mazurskiego w badanym okresie wskazuje, że w odniesieniu do poszczególnych jego komponentów występowały znaczne różnice co miało wpływ na całokształt oceny jego zróżnicowanej dynamiki przekształceń społeczno-gospodarczych.

2. Do szczególnie niekorzystnych zjawisk wpływających na stagnację rozwoju regionu zaliczyć należy sytuację na rynku pracy oraz sytuację dotyczącą ochrony środowiska w miastach średnich. Tendencję wzrostową odnotowano głównie w sferze poprawy warunków życia ludności.

3. Wpływ dużych i średnich miast województwa na rozwój regionu rozpatrywany w ujęciu kompleksowym wskazuje, iż większe oddziaływanie na ten rozwój miały miasta duże. W miastach średnich generalnie zaznaczyła się tendencja spadkowa (recesja).

4. Wpływ miast dużych na rozwój społeczno-gospodarczy regionu wynikał przede wszystkim ze wzrostu wskaźników charakteryzujących poprawę poziomu życia ludności, potencjału demograficznego oraz nakładów na ochronę środowiska.

5. Znaczącą rolę w procesach dynamicznego rozwoju dużych miast wpływających na rozwój regionu odgrywa głównie Olsztyn jako stolica regionu. Potwierdzają to rosnące funkcje metropolitalne miasta w regionie, takie jak np. rozwój układu komunikacyjnego o znaczeniu transeuropejskim, planowana rozbudowa lotniska, wzrost liczby siedzib banków, firm i różnych instytucji, rozwój współpracy zagranicznej między uczelniami wyższymi oraz rozwój infrastruktury turystycznej regionu. Ponadto znaczący jest też rozwój funkcji kulturowych i rekreacyjnych: koncerty, festiwale czy imprezy sportowe oraz udział w nich miast bliźniaczych z Europy.

6. Szczegółowa analiza parametrów rozwoju miast dużych wskazuje, że tendencje spadkowe wystąpiły głównie na rynku pracy lecz w mniejszym zakresie niż w miastach średnich.

7. Charakterystyczne dla miast średnich zjawiska korzystne dotyczyły głównie poprawy poziomu życia ludności i względnie niewielkiej poprawy nowoczesnej struktury gospodarczej.

8. Ewidentnie niekorzystny wpływ miast średnich zaznaczył się w potencjale demograficznym, gdzie występuje w niebezpiecznym stopniu dla regionu odpływ ludności (ujemne saldo migracji). Podobnie niekorzystne zjawisko w miastach średnich dotyczy rynku pracy w postaci nadmiernego wzrostu liczby bezrobotnych.

9. Duże i średnie miasta województwa pod względem spełnianej funkcji osadniczej w ponad 60% związane są z funkcją usługowo-przemysłową, pozostałe wykazują wyłącznie funkcje usługowe. Celowe zatem byłoby działanie zmierzające do rozwijania obok funkcji usługowych również funkcji przemysłowych.

10. Oceniając potencjalne możliwości zwiększenia wpływu dużych i średnich miast województwa warmińsko-mazurskiego na rozwój regionu oczekiwać należy w szczególności poprawy na rynku pracy, zmniejszenia ujemnego salda migracji oraz jeszcze dalszego rozwoju nowoczesności struktury gospodarczej i potencjału gospodarczego. Ponadto niezbędna jest poprawa sytuacji w ochronie środowiska (zwłaszcza w średnich miastach) oraz w turystyce – niepokój może budzić wyraźny regres w tworzeniu bazy turystycznej (miejsca noclegowe).

PIŚMIENNICTWO

- Brol E., 2001. *Ekonomika i zarządzanie miastem*. WAE Wrocław.
- Dziemianowicz W., 1999. *Dynamika międzyregionalnych zróżnicowań społeczno-gospodarczych w Polsce w latach 1990–1998*. [W:] J. Szlachta, A. Pyszkowski (red.), *Rozwój regionalny jako element strategii społeczno-gospodarczej Polski w latach 2000–2006*. IBnGR Gdańsk – Warszawa.
- Dziewoński K., Jerczyński M., 1977. *Współczesne procesy urbanizacji w Polsce*. [W:] *Statystyczna charakterystyka miast – funkcje dominujące*. GUS Warszawa.
- Hopfer A., Piekarska E., Suchta J., 2001. *System oceny programowania trwałego rozwoju regionu*

- woj. warmińsko-mazurskiego. Rozprawy i Monografie 41. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego Olsztyn.
- Jerczyński M., 1977. Funkcje i typy funkcjonalne polskich miast. [W:] Statystyczna charakterystyka miast – funkcje dominujące. GUS Warszawa.
- Kudłacz T., 2001. Rozwój regionalny Polski lat 90 – Ocena dominujących procesów oraz spodziewanych tendencji. [W:] J. Szomburg (red.). Polityka regionalna państwa pośród uwikłań instytucjonalno-regulacyjnych. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową Gdańsk.
- Miasta w liczbach w 1998 r., 1999. GUS Warszawa.
- Rocznik statystyczny województwa 1998. 1999. GUS Warszawa.
- Rocznik statystyczny województwa 2005. 2005a. GUS Warszawa.
- Rocznik statystyczny województwa warmińsko-mazurskiego 2005. 2005b. Urząd Statystyczny Olsztyn.
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego. 2005. Zarząd Warmii i Mazur Olsztyn.
- Syntetyczne miary poziomu rozwoju miast – próba metody. 1969. GUS Warszawa.
- Województwo warmińsko-mazurskie – plan zagospodarowania przestrzennego. 2002. Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego Olsztyn.
- Województwo warmińsko-mazurskie w 1998 roku. 1999. Urząd Statystyczny Olsztyn.
- Województwo warmińsko-mazurskie, podregiony, powiaty, gminy. 2005. WUS Olsztyn.
- Zaktualizowana koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju. 2005. Rządowe Centrum Studiów Strategicznych Warszawa (projekt autorski).
- Fundusze strukturalne. Serwis informacyjny. <<http://www.fundusze-strukturalne.gov.pl/informator/npr2/dokumenty%20strategiczne/kpz.pdf>>.

THE ROLE OF BIG AND MIDDLE CITIES OF WARMIA AND MAZURY IN THE REGION DEVELOPMENT PROCES

Abstract. The paper describe dynamic of Warmia and Mazury region development on a base of changes analysis of various components of his development taking in to consideration statistical analysis from 1998 to 2004 year. Researches lean on factor basis that create development of middle and big cities of this region comparing to factors of Warmia and Mazury province development. The main conclusion of the paper is that mostly big cities of the region have vider influence of development in this area at this same time in a middle cities of the region it is evident lower tendency (recession).

Key words: Urban development, dynamic of development, the processes of changes

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 19.02.2007

ANALIZA WYBRANYCH ZJAWISK DEMOGRAFICZNYCH W GMINACH WIEJSKICH I MIEJSKO-WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO W LATACH 1988, 1996, 2002

Maria Hełdak

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Streszczenie. W pracy scharakteryzowano przemiany w ruchu naturalnym oraz strukturze ludności, zachodzące na obszarze województwa dolnośląskiego w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich w latach 1988, 1996 i 2002. Zakres analiz dotyczących wybranych procesów demograficznych na obszarach wiejskich województwa, podzielono na grupy tematyczne obejmujące przyrost naturalny, liczbę kobiet przypadającą na 100 mężczyzn oraz strukturę ludności województwa z podziałem na grupy wiekowe. W pracy zawarto także analizę różnic w nasileniu zjawiska przyrostu naturalnego między analizowanymi latami. Analiza ww. miar demograficznych pozwoli na wyłonienie w obrębie makroregionu gmin o korzystnych, przeciętnych lub niekorzystnych przemianach demograficznych w obrębie analizowanych cech i zobrazowanie wyników na kartogramach.

Słowa kluczowe: województwo dolnośląskie, przemiany demograficzne, przyrost naturalny, struktura wieku i płci

WSTĘP

W prezentowanych badaniach, dotyczących wybranych procesów demograficznych, przeanalizowano zmiany zachodzące w przyroście naturalnym ludności Dolnego Śląska w latach: 1988, 1996, 2002 oraz strukturę ludności wg wieku i płci. Urodzenia i zgony oraz struktura ludności wg wieku mają podstawowy wpływ na przebieg procesu reprodukcji ludności (przyrost naturalny). Trzeba bowiem pamiętać o wzajemnym oddziaływaniu ruchu naturalnego ludności na kształtowanie się jej struktury wieku oraz o oddziaływaniu tej struktury na wielkość współczynników urodzeń, płodności i zgonów określających natężenie ruchu naturalnego [Holzer 2003].

Adres do korespondencji – Corresponding author: dr inż. Maria Hełdak, Katedra Planowania i Urządzania Terenów Wiejskich, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu,
ul. Grunwaldzka 53, 50-357 Wrocław

W analizowanym okresie (1988–2002), doszło na obszarze Polski do szeregu przemian, które miały swoje odzwierciedlenie nie tylko w gospodarce, ale także w świadomości mieszkańców naszego kraju. Efektem zachodzących w Polsce zmian było powstanie obszarów cechujących się nawarstwieniem problemów o różnym charakterze, tj. przestrzennych, gospodarczych, społecznych czy środowiskowych (rosnące bezrobocie, niski poziom przedsiębiorczości, niskie kwalifikacje zawodowe, niski poziom wykształcenia, przestępczość, alkoholizm oraz inne patologie społeczne) [Falkowski, Szameta 2005; za Bański 2004].

Zwrócenie się na Zachód wyrażające się m.in. konsumpcyjnym modelem życia, pośrednio spowodowały zmianę modelu rodziny i spadek liczby urodzeń. Należy stwierdzić, że w większości krajów gospodarczo rozwiniętych wartość współczynnika przyrostu naturalnego waha się obecnie w granicach 0–5‰, a w krajach słabo rozwiniętych w granicach 15–30‰ [Holzer 2003]. Można przyjąć, że wybrane do analizy lata, są przełomowe dla gospodarki, z którą nierozzerwalnie związane są przemiany demograficzne.

Celem badań jest analiza przyrostu naturalnego na obszarze województwa dolnośląskiego w latach 1988, 1996 i 2002, a także wskazanie przestrzennej zmienności omawianej miary demograficznej oraz zestawienie ogólnej liczby ludności województwa i ogólnej liczby kobiet na 100 mężczyzn w rozbiciu na wskazane lata. Analiza wskazanych miar demograficznych pozwoli wyłonić w obrębie makroregionu gminy o korzystnym, przeciętnym i niekorzystnym przyroście naturalnym.

METODYKA BADAŃ

Badaniami objęto obszar województwa dolnośląskiego z wyłączeniem miast wydzielonych. Jako podstawową jednostkę badawczą przyjęto gminę, którą opisano poszczególnymi cechami diagnostycznymi. Wśród 133 jednostek terytorialnych 53 posiadają status gmin miejsko-wiejskich, a 80 status gmin wiejskich. W trakcie analiz wykorzystano: dane publikowane przez Wojewódzkie Urzędy Statystyczne w rocznikach statystycznych, dane z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań (NSP) z 1988 i 2002 roku, dane archiwalne przechowywane w Wojewódzkim Urzędzie Statystycznym we Wrocławiu (zamówione na potrzeby realizacji projektu), a także własne obserwacje.

Zakres analiz dotyczących przemian demograficznych w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich, podzielono na grupy tematyczne obejmujące analizę przyrostu naturalnego na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego w latach 1988, 1996 i 2002 oraz różnice w nasileniu zjawiska między analizowanymi latami. W pracy zamieszczono również zestawienie ludności województwa dolnośląskiego w rozbiciu na grupy wiekowe w przedmiotowych latach oraz liczbę kobiet na 100 mężczyzn.

Najpierw w tabelach porównawczych zestawiono dane liczbowe charakteryzujące poszczególne gminy w obrębie analizowanych (wybranych) cech demograficznych. Następnie każdą z gmin, proporcjonalnie do nasilenia danego zjawiska, zakwalifikowano do jednej z grup, przyjmując dla każdej cechy zasadę uzależnioną od rodzaju i nasilenia zjawiska. Odrębnie dla każdego zagadnienia sporządzono kartogramy z podziałem na

rejony o różnym stopniu nasilenia zjawisk demograficznych oraz kartogramy pokazujące różnice w nasileniu danego zjawiska między analizowanymi latami. W celu przeprowadzenia porównań, także na podstawie oglądu kartogramów, zastosowano dla poszczególnych lat takie same kryteria wydzielenia jednorodnych rejonów w obrębie poszczególnych zjawisk demograficznych. Część analiz przeprowadzono dla obszaru całego województwa dolnośląskiego, a wyniki badań przedstawiono w formie tabel obrazujących nasilenie danego zjawiska łącznie we wszystkich gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa.

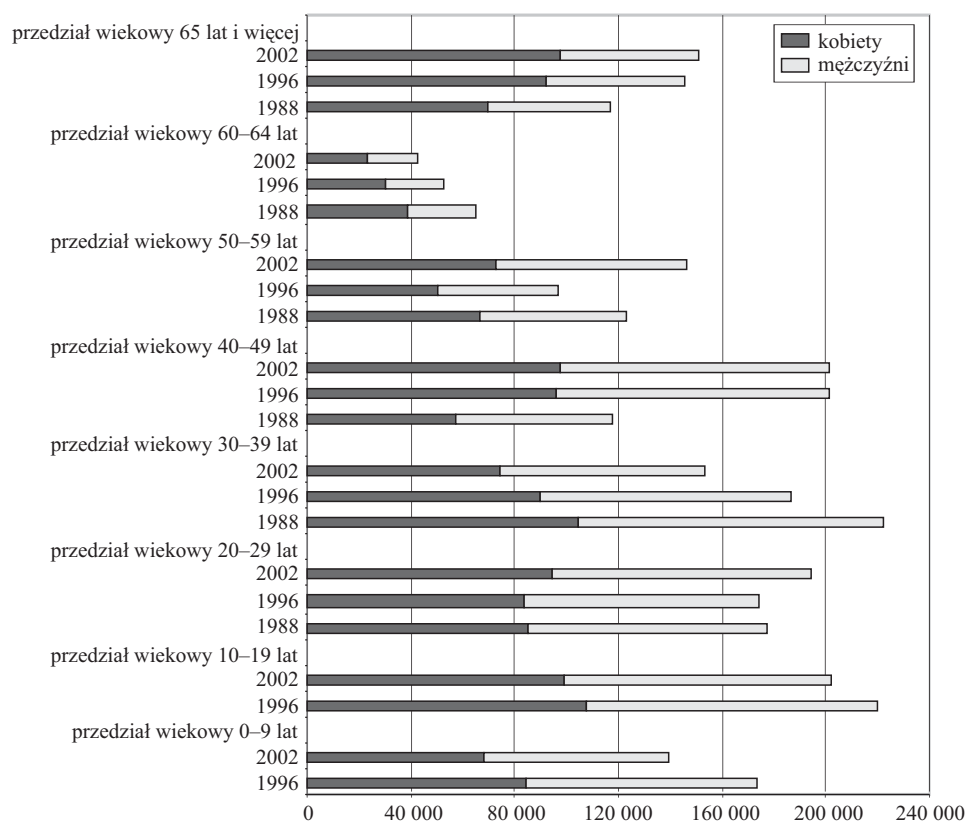
OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Województwo dolnośląskie leży w południowo-zachodniej części kraju. Graniczy z Niemcami oraz z Czechami. Obszar województwa obejmuje 6,4% powierzchni Polski. W skład województwa wchodzi obecnie 169 gmin, 26 powiatów i 4 miasta na prawach powiatu: Jelenia Góra, Legnica, Wałbrzych i Wrocław. Dolny Śląsk posiada dobrze rozwiniętą sieć drogową, gdzie najważniejszym połączeniem jest autostrada A4. Region Dolnego Śląska jest obecnie jednym z najnowocześniejszych i najatrakcyjniejszych gospodarczo. Nowoczesna, zróżnicowana i dynamicznie rozwijająca się gospodarka związana jest głównie z terenem byłego województwa wrocławskiego. Oferta gmin podwrocławskich przyciąga licznych inwestorów z całego świata. W skład województwa wchodzi także gminy typowo rolnicze o wysokich walorach rolniczej przestrzeni produkcyjnej zlokalizowane głównie w rejonie doliny Odry oraz gminy rolnicze, o niekorzystnych warunkach produkcji rolniczej, dla których jedyną szansą rozwoju jest turystyka. Niestety w skład województwa wchodzi także gminy borykające się z wysokim poziomem bezrobocia i stagnacją gospodarczą, wykazujące dużą potrzebę restrukturyzacji i reorganizacji. Są one głównie zlokalizowane w obszarach podgórskich i górskich regionu.

Ludność zamieszkująca obszary miejskie stanowiła na dzień 31 grudnia 2005 roku 71,1% ogólnej liczby mieszkańców województwa (2052,1 tys.). W całym województwie zamieszkiwało 2888,2 tys. osób. W porównaniu do stanu z roku poprzedniego liczba ludności zmniejszyła się o 4,8 tys. (tj. o 0,2%). Przyrost naturalny na 1000 mieszkańców wyniósł -1,0, a saldo migracji -0,6. Stolicą regionu, stanowiącą zarazem jedno z najważniejszych miast w Polsce, ośrodek kulturalny i naukowy jest Wrocław liczący 635,9 tys. mieszkańców. Ważnymi ośrodkami regionalnymi są również takie miasta, jak: Wałbrzych (126,5 tys.), Legnica (105,8 tys.), Jelenia Góra (87,0 tys.), Lubin (77,0 tys.), Głogów (69,1 tys.) i Świdnica (60,5 tys.).

STRUKTURA LUDNOŚCI WG WIEKU I PŁCI NA OBSZARACH WIEJSKICH I MIEJSKO-WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO W LATACH 1988, 1996, 2002

Ważne miejsce w analizach demograficznych zajmują struktury ludnościowe. Zestawienie danych z analizowanych lat na jednym diagramie w rozbiciu na grupy wiekowe, ujawniło duże zmiany struktury wieku i płci ludności zamieszkującej gminy wiejskie i miejsko-wiejskie na Dolnym Śląsku (rys. 1). Wykres obrazuje stan ludności w wydzielonych przedziałach wiekowych w latach 1988, 1996, 2002. W pierwszym wydzielonym przedziale (0–9 lat) brak danych dla 1988 roku.

Rys. 1. Stan liczby ludności województwa dolnośląskiego z podziałem na grupy wiekowe w latach 1988, 1996 i 2002

Fig. 1. The population of Lower-Silesia Voivodship (rural and town-rural communes) in age groups in the years 1988, 1996 and 2002

Analiza stanu liczby ludności województwa dolnośląskiego w rozbiciu na grupy wiekowe ujawniła, że na obszarze województwa, w badanych gminach wiejskich i miejsko-wiejskich, wyraźnie obniża się liczba ludności. Największą różnicę daje się zauważyć

między 1996 i 2002 rokiem, co jest związane m.in. ze zmniejszającym się na przestrzeni tych lat przyrostem naturalnym. W przedziale wiekowym 20–29 lat liczba ludności w 1988 i 1996 roku utrzymywała się na tym samym poziomie i wyraźnie zwiększyła się w 2002 roku. Można wnioskować, że ów wzrost jest wynikiem wyżu demograficznego końca lat siedemdziesiątych i początku lat osiemdziesiątych. W przedziale 30–39 lat dochodzi do zmniejszenia się liczby ludności między 1988 i 1996 rokiem oraz 1996 i 2002 rokiem. Kolejne „wybrzuszenie” diagramu następuje w przedziale 40–49 lat, co prawdopodobnie jest następstwem powojennego wyżu demograficznego z lat pięćdziesiątych. W latach 1996 i 2002 znacznie wzrosła liczba ludności, przewyższając prawie o połowę stan z 1988 roku. Stan wzrostu utrzymuje się także w kolejnym przedziale wiekowym (50–59 lat) w roku 2002. Liczba ludności w pozostałych latach (1996 i 1988) była dużo mniejsza. W przedziale 60–64 lata zarysowuje się wyraźne obniżenie liczby ludności w poszczególnych latach natomiast w grupie wiekowej powyżej 65 lat wyraźnie się zwiększa z roku na rok. Analizując kształt diagramu jako połówkę piramidy wieku i płci można stwierdzić, że na obszarze gmin wiejskich i miejsko-wiejskich coraz bardziej zbliżamy się do typu zastojowego (stacjonarnego) piramidy. Piramida tego typu odzwierciedla zbiorowość, w której roczna liczba urodzeń równa się liczbie zgonów, a każdy następny rocznik urodzeń jest liczebnie zbliżony do poprzedniego [Holzer 2003].

Na wykresie zaznaczono także liczbę kobiet i mężczyzn w analizowanych grupach wiekowych zamieszkałych na Dolnym Śląsku w rozbiciu na lata 1988, 1996 i 2002. Takie ujęcie danych pozwala także stwierdzić jak dalece zachodzą zmiany między liczbą kobiet i mężczyzn. W grupie wiekowej 0–19 lat dominują liczebnie mężczyźni we wszystkich analizowanych latach. Taki stan struktury płci utrzymuje się przez szereg lat, aż do przedziału 40–49 lat. W grupie wiekowej po 50 roku życia wyraźnie zwiększa się liczba kobiet w stosunku do liczby mężczyzn. Analizując tylko ostatnią grupę wiekową (powyżej 65 lat), można zauważyć bardzo wyraźny wzrost liczby kobiet w stosunku do roku 1996 i jeszcze większy w stosunku do 1988 roku.

Bardzo ważne dla analizy zachodzących procesów demograficznych jest określenie wzajemnej relacji płci. Wynika to z wielu przyczyn, wśród których istotne znaczenie ma fakt, że dysproporcja płci wśród ludności pociąga za sobą ujemne konsekwencje w przebiegu ruchu naturalnego ludności [Więckowicz 1990]. Przyczyną nieprawidłowych proporcji między liczbą kobiet i mężczyzn może być ruch migracyjny, a zaistniałe duże dysproporcje względem płci mogą powodować dalszą migrację. W celu określenia wzajemnych relacji między liczbą kobiet i mężczyzn w latach 1988, 1996 i 2002 posłużono się współczynnikiem feminizacji, określającym liczbę kobiet na 100 mężczyzn. W tabeli 1 zestawiono średnią liczbę kobiet na 100 mężczyzn z podziałem na byłe województwa, które weszły w skład województwa dolnośląskiego po reformie administracyjnej w 1999 roku.

Tabela 1. Zestawienie liczby kobiet na 100 mężczyzn na obszarach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego w rozbiciu na byłe województwa w latach 1988, 1996, 2002

Table 1. The number of females per 100 males in the rural and town-rural areas of Lower-Silesia as in the former voivodships in the years 1988, 1996, 2002

Byłe województwo Former voivodship	Średnia liczba kobiet na 100 mężczyzn w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich w roku: Average number of females per 100 males in rural and town-rural communes in the year:		
	1988	1996	2002
Jeleniogórskie	101 (100,82)	103 (103,10)	104 (103,85)
Legnickie	101 (100,61)	102 (101,73)	102 (102,03)
Wałbrzyskie	102 (101,70)	105 (105,00)	106 (105,86)
Wrocławskie	100 (100,18)	102 (101,62)	102 (102,40)
Gm. w pow. sycowskim (woj. kaliskie)	brak danych	102 (101,66)	102 (102,00)
Gm. w pow. górowskim (woj. leszczyńskie)	100 (99,50)	101 (101,25)	103 (102,75)

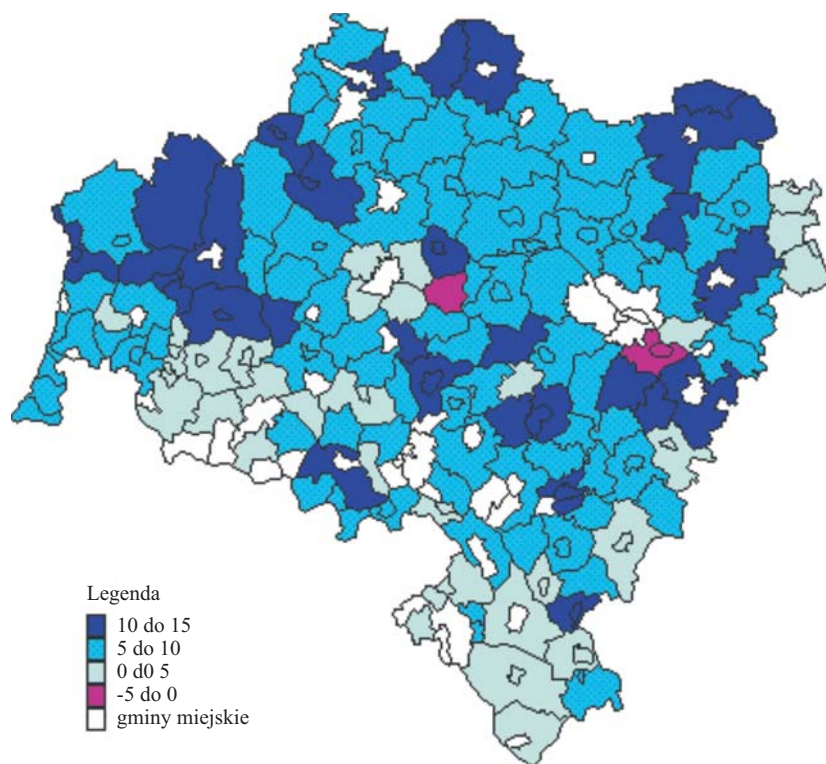
Wyliczony średni współczynnik feminizacji w rozbiciu na byłe województwa ujawnił wzrost udziału kobiet w strukturze ludności Dolnego Śląska na przestrzeni analizowanych lat. Największy wzrost liczby kobiet na 100 mężczyzn można zaobserwować na obszarze byłego województwa wałbrzyskiego, następnie na obszarze byłego województwa jeleniogórskiego. Związane jest to głównie ze wzrostem liczby kobiet w przedziale wiekowym powyżej 65 lat. Przyczyn zmian liczby kobiet na 100 mężczyzn można się także dopatrywać w rozwoju a następnie załamaniu wielu gałęzi produkcji dającej zatrudnienie głównie mężczyznom, co powodowało napływ siły roboczej na ten obszar w 1988 roku, a w miarę upadku przemysłu ich powolny odpływ.

ZMIANY W RUCHU NATURALNYM LUDNOŚCI W LATACH 1988, 1996, 2002

Przemiany gospodarcze na obszarze kraju powodujące m.in. przekształcenia własnościowe w gospodarce, brak równowagi na rynku pracy, obniżenie potencjału przemysłowego części obszarów regionu oraz przede wszystkim zmiana modelu rodziny, spowodowały nieodwracalne przekształcenia mające wyraz także w wielkości i natężeniu przyrostu naturalnego. Sprawdzają się prognozy demograficzne, zakładające ujemny przyrost naturalny dla kraju. Już obecnie wyraźnie zarysowała się tendencja spadku przyrostu naturalnego. Analiza danych liczbowych dotyczących przyrostu naturalnego na 1000 mieszkańców na obszarze województwa dolnośląskiego w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich ukazała systematyczne obniżanie się liczby urodzeń począwszy od

1996 roku w porównaniu z rokiem 1988. W celu zobrazowania nasilenia analizowanego zjawiska, sporządzono kartogramy, stosując takie same kryteria wydzielenia jednorodnych rejonów w analizowanych latach 1988, 1996 i 2002, przyjmując przedziały co 5‰. Zastosowanie takich samych przedziałów pozwoli na porównanie poszczególnych kartogramów obrazujących przyrost naturalny w analizowanych latach. W pracy zobrazowano również zmiany w ruchu naturalnym ludności obszarów gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. W tym celu sporządzono kolejne dwa kartogramy przedstawiające zmiany w przyroście naturalnym w roku 1996 w stosunku do roku 1988 oraz w roku 2002 w stosunku do roku 1988.

W pierwszej kolejności analizie poddano przyrost naturalny na 1000 mieszkańców w 1988 roku. Już dane liczbowe dla 1988 roku zawarte w tabelach porównawczych wskazują na korzystną sytuację gmin pod względem przyrostu naturalnego, przejawiającą się dodatnim przyrostem naturalnym prawie we wszystkich 133 analizowanych gminach regionu. Zamieszczony kartogram (rys. 2) przedstawia przyrost naturalny w 1988 roku w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego.

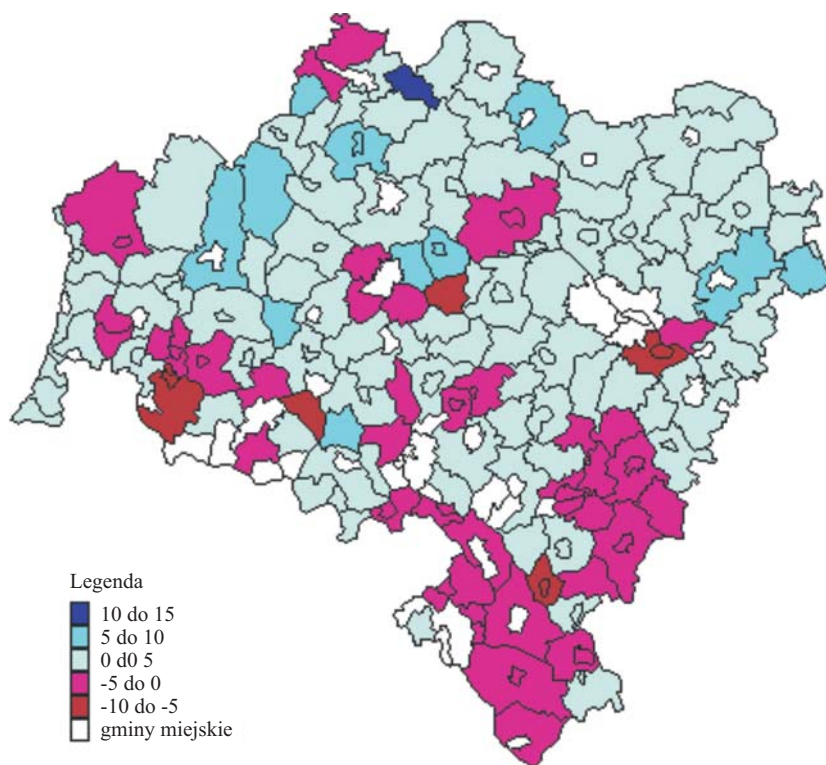
Rys. 2. Przyrost naturalny w 1988 roku w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego, ‰

Fig. 2. Population growth in 1988 in rural and town-rural communes of Lower-Silesia, ‰

Analizując dane liczbowe oraz przestrzenny rozkład gmin pod względem przyrostu naturalnego w 1988 roku można stwierdzić, że zdecydowanie najwięcej gmin stanowią te o przyroście umiarkowanym wg skali D.J. Bogue'a do tworzenia klas wielkości (5–10‰) [Więckowicz 1990]. Gminy te położone są równomiernie na całym obszarze Dolnego Śląska i jest ich 73 (54,88% ogółu gmin wiejskich i miejsko-wiejskich). Przyrostem słabym (0,1–5‰) charakteryzuje się 31 gmin zlokalizowanych głównie na południu województwa w rejonie Kotliny Kłodzkiej oraz Kotliny Jeleniogórskiej.

Mozaikowato na obszarze Dolnego Śląska rozmieszczone są gminy o przyroście na poziomie przyrostu szybkiego – powyżej 10‰. Liczba tych gmin jest także wysoka i stanowi ponad 20% ogółu rejonów (27 gmin).

Pośród gmin wiejskich i miejsko-wiejskich analizowanego obszaru tylko w dwóch gminach stwierdzono ujemny przyrost naturalny (w przedziale od „-5” – 0‰) – w gminie Ruja oraz Święta Katarzyna.

Rys. 3. Przyrost naturalny w 1996 roku w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego, ‰

Fig. 3. Population growth in 1996 in rural and town-rural communes of Lower-Silesia, ‰

Należy stwierdzić, że w zdecydowanej większości gmin Dolnego Śląska w badanym okresie występował dodatni przyrost naturalny, przy czym najczęściej gmin charakteryzowało się umiarkowanym przyrostem naturalnym. Taki obraz kształtował się na obszarze całego kraju. Kolejna analiza dotyczyła nasilenia zmian przyrostu naturalnego w 1996 roku (rys. 3). Dane liczbowe osiągają już dużo niższe wartości w porównaniu z rokiem 1988, co jest równoznaczne ze spadkiem przyrostu naturalnego.

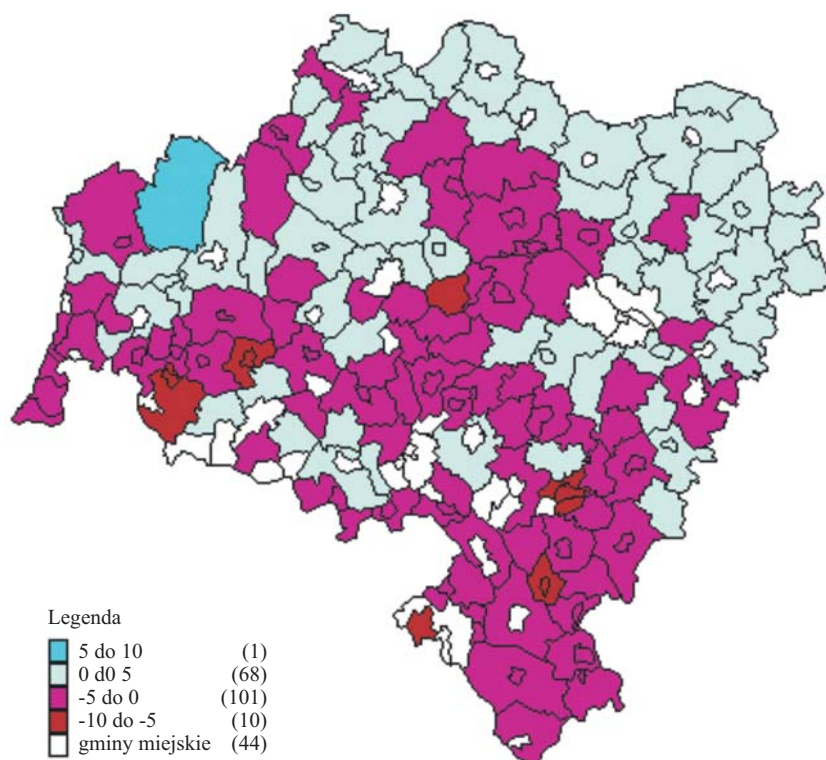
Analiza rozkładu przestrzennego wyodrębnionych rejonów o różnym przyroście naturalnym w 1996 roku pozwala stwierdzić dużą koncentracją gmin o dodatnim przyroście naturalnym, z przedziału 0–5‰, w części środkowej i północnej regionu. Rejony o takim nasileniu badanego zjawiska stanowi aż 80 gmin spośród 133 (60% ogółu badanych gmin). Należy podkreślić, że w analizowanym roku, wiele gmin zaliczonych w 1988 roku do przedziału o przyroście umiarkowanym (5–10‰), przeszło do przedziału o przyroście słabym (0–5‰). Równocześnie pojawiło się dużo więcej rejonów o ujemnym przyroście naturalnym, zlokalizowanych głównie na południu Dolnego Śląska, w rejonie Kotliny Kłodzkiej, Wzgórz Strzeleńskich, Gór Wałbrzyskich, Pogórza Izerskiego oraz miasta Legnicy. Zwiększyła się do 5 liczba gmin o najniższym obserwowanym wskaźniku dla badanego zjawiska („-5” – „-10”‰). Do rejonów tego typu zaliczyć można gminy: Ruja, Święta Katarzyna, Janowice Wielkie, Mirsk, Bardo Śląskie. Część wskazanych gmin to gminy o niekorzystnej sytuacji ekonomicznej, która była przyczyną wyjazdu młodych ludzi na tereny, gdzie można znaleźć zatrudnienie lub prowokujące studentów do osiedlenia się w miejscu podjętej edukacji na szczeblu wyższym.

Kolejne badania dotyczyły przyrostu naturalnego w 2002 roku. Dane liczbowe zestawione w tabelach porównawczych osiągają jeszcze niższe wartości niż w 1996 roku, co jest równoznaczne z dalszym spadkiem przyrostu naturalnego na obszarze Dolnego Śląska (rys. 4).

Ogólny ogląd kartogramu wskazuje, że w 2002 roku do największej grupy gmin zakwalifikowano te, w których wystąpił ujemny przyrost naturalny z przedziału „-5” – 0‰. Gminy tego typu stanowią 52% ogółu gmin (70 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich) i zlokalizowane są równomiernie na obszarze całego Dolnego Śląska z wyjątkiem północnej części województwa. Wzdłuż północnej granicy województwa oraz w okolicach Wrocławia i Polkowic zlokalizowane są gminy o dodatnim przyroście naturalnym z przedziału 0–5‰. Gminy te stanowią ponad 42% ogółu badanych gmin. Są to gminy które charakteryzują się dodatnim saldem migracji głównie osób w wieku rozrodczym, co ma swoje odzwierciedlenie w przewadze urodzeń żywych nad zgonami.

Zwiększyła się do 6 liczba gmin o najniższym obserwowanym wskaźniku dla badanego zjawiska („-5” – „-10”‰). Do rejonów tego typu zaliczyć można poza gminą Ruja, Mirsk, Bardo Śląskie także gminy Wleń, Lewin Kłodzki i Niemczę. Prawdopodobnie jest to związane ze niekorzystną strukturą ludności wg wieku na obszarze wskazanych gmin, spowodowaną m.in. odpływem z obszaru ludności w wieku rozrodczym. Podsumowując, można stwierdzić, że przyrost naturalny w poszczególnych analizowanych latach jest bardzo zróżnicowany i ulegał stałemu obniżeniu. Dla zobrazowania różnic w natężeniu badanego zjawiska, na obszarze poszczególnych gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, stworzono kartogramy ze zmianami w przyroście naturalnym w latach 1988–1996 (rys. 5) i 1988–2002 (rys. 6). Przyjęto, że każda zmiana przyrostu naturalnego o 2,5‰

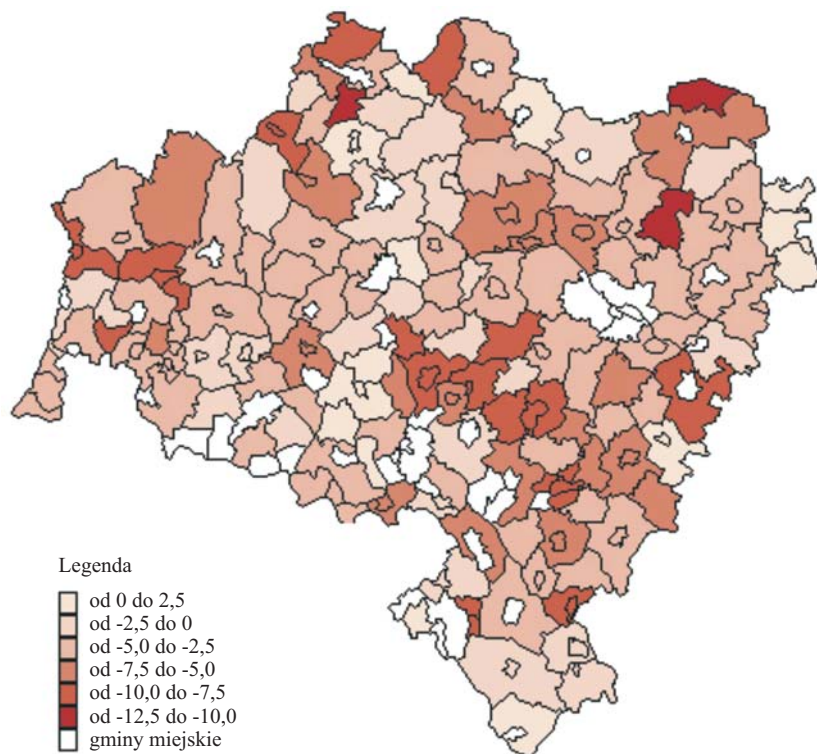
powoduje przejście do innego przedziału. Znak „-” i cyfra obrazuje stopień zmniejszenia przyrostu naturalnego, brak znaku i kolejna cyfra – wzrost przyrostu naturalnego na przestani analizowanych lat.

Rys. 4. Przyrost naturalny w 2002 roku w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego, ‰

Fig. 4. Population growth in 2002 in rural and town-rural communes of Lower-Silesia, ‰

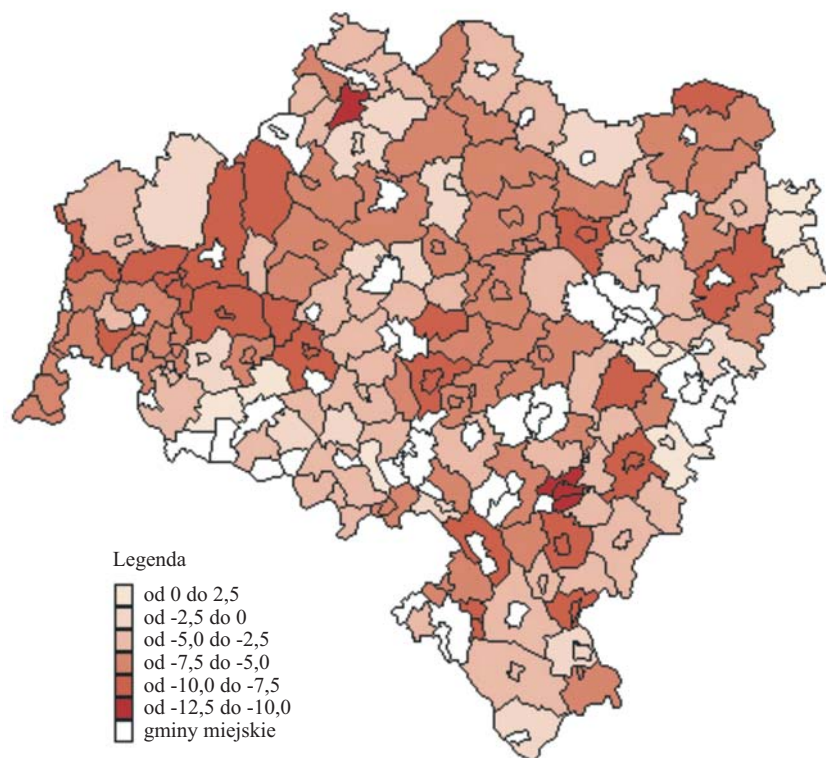
Analiza kartogramu obrazującego różnicę w przyroście naturalnym w latach 1988–1996 (rys. 5), ujawniła, że tylko w nielicznych gminach (11 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich) nastąpił wzrost natężenia badanego zjawiska. Gminy te rozmieszczone są mozaikowo na obszarze całego Dolnego Śląska. W pozostałych gminach nastąpiło obniżenie przyrostu naturalnego z różnym nasileniem, przy czym największą grupę stanowią te z gmin, w których to obniżenie osiągnęło przedział „-5” – „-2,5”‰ (53 gminy – 40% ogółu gmin). Pozostałe gminy w województwie charakteryzowały się jeszcze większym spadkiem przyrostu naturalnego, przy czym największy poziom zaobserwowano w gminach: Cieszków (różnica w przyroście naturalnym między rokiem 1988 i 1996 wynosiła -13,43‰), Zawonia (różnica – „-12,65”‰) i Jerzmanowa (różnica – „-12,77”‰). Są to gminy zlokalizowane z dala od dużych miast, charakteryzujące się odpływem ludzi młodych z ich obszarów. Odległość od ośrodków miejskich wyklucza codzienny dojazd do pracy.

Rys. 5. Różnica w przyroście naturalnym w latach 1988–1996 w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego, ‰

Fig. 5. The difference in population growth in the years 1988–1996 in rural and town-rural communes of Lower-Silesia, ‰

Analiza kolejnego kartogramu obrazującego różnicę w przyroście naturalnym w latach 1988–2002 (rys. 6) ujawniła, że nastąpiło dalsze obniżenie liczby gmin o wzroście natężenia badanego zjawiska z 11 w 1996 roku do 8 w 2002 roku. Dodatnia różnica nastąpiła w gminach zlokalizowanych na wschodzie (Syców, Perzów, Dziadowa Kłoda, Święta Katarzyna, Wiązów) oraz na południu (Czarny Bór, Stara Kamienica, Jerzów Sudecki). Na terenie pozostałych gmin występuje już tylko obniżenie przyrostu naturalnego względem 1988 roku, a w 2002 roku osiągnęło ono dużo wyższy poziom niż w 1996 roku. Tylko w 14 gminach różnica wynosi do „-2,5”‰, w 42 gminach – do „-5”‰, w kolejnych 42 gminach do „-7,5”‰, w 19 gminach do „-10”‰, w 6 gminach do „-12,5”‰, a w 2 nawet do „-15”‰. Nasilenie poszczególnych zjawisk rozmieszczone jest mozaikowato na obszarze całego Dolnego Śląska i trudno jednoznacznie wskazać rejony ich występowania.

Rys. 6. Różnica w przyroście naturalnym w latach 1988–2002 w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego, ‰

Fig. 6. The difference in population growth in the years 1988–2002 in rural and town-rural communes of Lower-Silesia, ‰

Podsumowując, można stwierdzić, że różnica w przyroście naturalnym między rokiem 1988 i 2002, jest dużo wyższa niż między rokiem 1988 i 1996. Obrazuje to tendencję obniżania się przyrostu naturalnego na przestrzeni lat 1988–2002. Sytuacja taka jest bardzo niepokojąca i dotyczy całego regionu Dolnego Śląska. Dobra sytuacja gospodarcza gmin nie znajduje odzworowania w dodatnim przyroście naturalnym, wręcz odwrotnie, często gminy o niekorzystnej sytuacji gospodarczej charakteryzują się wyższym niż przeciętny przyrostem naturalnym na 1000 mieszkańców.

WNIOSKI

Analiza wybranych zjawisk demograficznych pozwoliła na sformułowanie następujących wniosków:

1. Zestawienie liczby i struktury wieku mieszkańców województwa dolnośląskiego ujawniło m.in.: gwałtowne obniżenie liczby mieszkańców w grupie wiekowej 0–19 lat,

przy jednoczesnym wzroście liczby ludności w wieku powyżej 65 lat. Analiza ta potwierdziła pogłębianie procesu starzenia się ludności.

2. Liczba i struktura mężczyzn oraz kobiet w województwie dolnośląskim pokazuje w latach 1988, 1996 i 2002 wzrost liczby kobiet w wieku powyżej 65 lat, przy stałej liczbie mężczyzn w tym przedziale w latach 1996–2002 oraz zdecydowaną przewagę liczby kobiet począwszy od grupy wiekowej 60–64 lata i powyżej.

3. Tempo zmian strukturalnych ludności wg płci wskazuje na nasilanie się procesu powiększania dysproporcji między liczebnością obu płci szczególnie na południu województwa (byłe województwo wałbrzyskie). Potwierdza to zestawienie liczby kobiet na 100 mężczyzn w rozbiciu na byłe województwa, które weszły w skład województwa dolnośląskiego.

4. Przeprowadzone badania przyrostu naturalnego w latach 1988, 1996 i 2002 pozwalają stwierdzić, że na obszarach gmin wiejskich i miejsko-wiejskich zarysowują się niekorzystne trendy demograficzne. W 1988 roku tylko w dwóch gminach wiejskich i miejsko-wiejskich występował ujemny przyrost naturalny, w roku 1996 liczba ta wzrosła do 42, a w 2002 roku to zjawisko dotyczyło już 76 gmin spośród 133 analizowanych.

5. Obserwacja przyrostu naturalnego w powiązaniu z analizowanymi gminami wiejskimi i miejsko-wiejskimi województwa, nie wykazuje powiązania dodatniego przyrostu naturalnego z dobrą kondycją gospodarczą gmin. Często gminy o niekorzystnej sytuacji gospodarczej charakteryzują się wyższym niż przeciętny przyrostem ludności na 1000 mieszkańców.

PIŚMIENNICTWO

- Bański J., 2004. Możliwości rozwoju alternatywnych źródeł dochodu na obszarach wiejskich. [W:] E. Pałka (red.). *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*. Studia Obszarów Wiejskich 5, PTG, IGiPZ Warszawa, 9-13.
- Falkowski J., Szameta P., 2005. Sukcesy i niepowodzenia w rozwoju obszarów wiejskich w latach 1989–2004 na wybranych przykładach północnej Polski. [W:] B. Głębocki, U. Kaczmarek (red.). *Obszary sukcesu na polskiej wsi*. Studia Obszarów Wiejskich 8. Komitet Obszarów Wiejskich. PTG, ZBOW, IGiPZ Warszawa, 21-39.
- Holzer J. Z., 2003. *Demografia*. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Warszawa.
- Więckowicz Z. (red.), 1990. *Podstawowe procesy demograficzne na obszarach wiejskich*. Warunki rozwoju obszarów wiejskich Dolnego Śląska. Biuletyn Urządzenie Wsi i Gospodarstw 6, 79-103.

ANALYSIS OF SELECTED DEMOGRAPHIC FEATURES IN RURAL AND TOWN-RURAL COMMUNES OF LOWER-SILESIA VOIVODSHIP IN THE YEARS 1988, 1996, 2002

Abstract. The study characterises the changes in natural changes and the structure of population in rural and town-rural communes of Lower-Silesia Voivodship in the years 1988, 1996 and 2002. The analyses of the selected demographic processes taking place in the rural areas of the voivodship were divided into the following thematic groups:

population growth, number of females per 100 males and age groups within the voivodship. Moreover, the study analyses the differences in the rate of population growth within the years in which the analysis was conducted. The results of the study will make it possible to select the communes with favourable, average and unfavourable demographic changes within the analysed features and to present them in a form of cartograms.

Key words: Lower-Silesia Voivodship, demographic changes, population growth, age and sex structure

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 2.10.2006

ZMIANY W ORGANIZACJI ROLNICZEJ PRZESTRZENI PRODUKCYJNEJ JAKO EFEKT KOMPLEKSOWEJ PRZEBUDOWY WSI*

Teresa Dzikowska

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Streszczenie. W pracy scharakteryzowane zostało jedno z najważniejszych aspektów planowania rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa w warunkach polskich. Wieś Siedliska jest jedyną wsią w Polsce, w której, pod opieką Biura Geodezji i Terenów Rolnych, przeprowadzono kompleksową przebudowę rolniczej przestrzeni produkcyjnej z wykorzystaniem wzorców zachodnioeuropejskich. Zaplanowane przedsięwzięcia realizowane były zgodnie z logiczną sekwencją następstwa: w pierwszej kolejności szkielet niezmienników terenowych (infrastruktura drogowa, urządzenia melioracji szczegółowych i podstawowych), przedsięwzięcia proekologiczne, urządzenia infrastruktury socjalnej i jako ostatni zabieg – scalenie gruntów, porządkujące stan władania.

Słowa kluczowe: scalenie gruntów, postępowanie urządzenioworolne, planowanie rozwoju wsi

WSTĘP

W przestrzeni wiejskiej można wyodrębnić obszary bezpośrednio związane z procesami produkcji rolniczej, które nazwano rolniczą przestrzenią produkcyjną [Koreleski 1983]. Rolnicza przestrzeń produkcyjna charakteryzuje się wieloma czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi o charakterze przyrodniczym i antropogenicznym, w sferze gospodarczej i przestrzennej. Czynniki przyrodnicze (gleba, klimat, roślinność) modyfikowane są przez czynniki antropogeniczne: układy pól, sieć dróg, urządzenia melioracji wodnych, użytkowanie gruntów, infrastrukturę techniczną itp. [Kostrowicki 1979, Lisec i Pindar 2005, Stasiak 1979, Tkocz 1998]. Efekty gospodarcze i ekonomiczne produkcji rolnej, wraz z postępem technologicznym i technicznym, uzależnione są w coraz większym stopniu również od czynników antropogenicznych. Odzwierciedla się to w przestrzennym

---

* Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2006–2009 jako projekt badawczy.

kształcie rozłogu gospodarstwa rolnego, użytkowaniu gruntów, kierunkach produkcji rolnej oraz strukturze kosztów stałych i zmiennych w dochodzie rolniczym [Noga 2001, Harasimowicz 2002].

Organizacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce cechuje się bardzo niskim stopniem dostosowania do nowoczesnych technologii i technik uprawowych. Strukturę agrarną, opisującą organizację obszarów wiejskich, określa się jako rozdrobnioną, a jej formy jako zindywidualizowane. Jest ona również zróżnicowana regionalnie.

Racjonalna gospodarka rolna wymaga, aby struktura agrarna była dostosowana do aktualnego poziomu rozwoju gospodarczego oraz stanu zaawansowania postępu w rolnictwie. Analizy z tego zakresu [Hunek 2006, Rosner 2005] wskazują, że organizacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce wymaga restrukturyzacji. Wymagania te są zróżnicowane. Struktury przestrzenne obszarów wiejskich oraz organizacja gospodarstw rolnych mogą być modernizowane za pomocą prac urzędnioworolnych (nowoczesne scalenie gruntów). Urządzenie terenów rolnych jest narzędziem polityki rolnej, w celu racjonalnego kształtowania struktury agrarnej. Szerokie spektrum działania i oddziaływania wymaga koordynacji planowania i realizacji oraz odpowiednio długiego terminu przygotowania obszaru i jego urządzenia.

Aby zapewnić szeroką kontrolę oraz ukierunkować te przeobrażenia, wprowadzono zmiany w polityce agrarnej. W pierwszej kolejności dokonano decentralizacji kompetencji związanych z prowadzeniem polityki agrarnej i w 1999 roku przekazano zadanie „modernizacja terenów wiejskich” marszałkowi województwa. Do zadań marszałka należało m.in. przygotowanie sektorowej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, a po wejściu Polski do Unii Europejskiej, również ocena i wybór projektów do realizacji z zakresu: scalenia gruntów, gospodarowania rolniczymi zasobami wodnymi, odnowy wsi oraz zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego i innych wynikających z rozwoju regionalnego, społecznego oraz transportu, mających również wpływ na wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich.

Ustawodawca sprecyzował działania marszałka w ustawie Prawo geodezyjne i kartograficzne w zakresie restrukturyzacji terenów wiejskich (art. 7c), które powinny polegać na:

- analizie zmian w strukturze agrarnej oraz programowaniu i koordynacji prac urzędnioworolnych,
- monitorowaniu zmian w sposobie użytkowania gruntów oraz ich bonitacji.

W przypadku prac urzędnioworolnych możemy mówić o systemowym przeobrażeniu terenów wiejskich. Oprócz czysto technicznych przedsięwzięć, rozwiązywane są również problemy ekologiczne, gospodarcze i społeczne. Możemy więc powiedzieć, że całościowo przeprowadzone prace urzędnioworolne służą wdrażaniu zasady zrównoważonego rozwoju. Idea ta ma swoje źródło w krajach zachodnioeuropejskich, takich jak: Niemcy, Holandia, Szwajcaria i inne. W krajach tych prowadzi się różne rodzaje prac urzędnioworolnych, które mają do dyspozycji narzędzia zależne od celu tych prac. Van Dijk [2005] charakteryzuje *Land banking* i *Land consolidation* jako scalenia charakterystyczne dla Holandii. *Land consolidation* posiada cechy najbardziej zbliżone do postępowania scaleniowego przeprowadzanego w Polsce. Należy jednak podkreślić, że celem pozarolniczym takiego scalenia gruntów jest ogólna poprawa warunków w regionie. Mamy więc do czynienia z działaniami na rzecz rozwoju społecznego, gospodarczego i ekologicznego, z zachowaniem zasad ładu przestrzennego. Przedstawiony obraz *Land*

consolidation składa się z działań techniczno-geodezyjnych, planistycznych, organizacyjnych, a częściowo również kształtowania podstawowych założeń polityki społeczno-gospodarczej [The design of land consolidation... 2003]. Zakres ten powinien stanowić integralną część unormowanego prawnie planowania przestrzennego [Akińcza i Dzikowska 2005]. Jest to tym bardziej ważne, że przystępując do realizacji projektu *Land consolidation*, zakłada się, że realizacja będzie trwała minimum 10 lat. Współpraca organów rządowych i samorządowych jest niezbędna do tego, by realizować cele projektu, w szczególności zaś cele pozarolnicze. Warunkami bezwzględny powodzenia inwestycji jest akceptacja społeczna oraz współudział władz samorządowych w finansowaniu przedsięwzięć.

Jakość rozwiązań polskich jest niedoskonała, co wynika z ograniczonych funduszy inwestowanych w restrukturyzację obszarów wiejskich oraz zbyt małej roli lokalnych społeczności, jako inicjatorów i animatorów przeobrażeń wsi.

Mówiąc o kompleksowym urządzaniu wsi, mamy na myśli zharmonizowany rozwój społeczny, gospodarczy i ekologiczny. Rozwój taki wykorzystuje narzędzia, którymi dysponuje gospodarka przestrzenna, a zwłaszcza planowanie przestrzenne. Jest to jednak plan, którego wdrożenie trwa kilkanaście lat. Tak długi okres kształtowania rolniczej przestrzeni produkcyjnej wynika z potrzeby zachowania sekwencji w harmonogramie realizacji zadań urzędzeniowolnych. Aby zabiegi były zaplanowane i realizowane właściwie i racjonalnie, należy w pierwszej kolejności przygotować ludność do określonych działań. Jest to ten etap modernizacji terenów wiejskich, w którym wymaga się od fachowców prowadzących postępowanie urzędzeniowolne najwyższych kwalifikacji socjotechnicznych. Celem jest takie przygotowanie mieszkańców, aby przyjęli zaproponowane rozwiązania jako własne oraz aktywnie uczestniczyli w postępowaniu inwestycyjnym.

Kompleksowe urządzanie wsi, czyli *Land consolidation*, jest powszechnie stosowanym przedsięwzięciem w krajach Unii Europejskiej. Działania takie mają określoną podstawę prawną, na bazie której przygotowywane są ramy scenariuszy planistycznych i realizacyjnych.

W Polsce mamy do czynienia tylko z jednym przykładem przeprowadzenia takiej kompleksowej przebudowy wsi: w Siedliskach (gmina Miłkowice w województwie dolnośląskim). Okazuje się, że realizacja takiego przedsięwzięcia napotyka na liczne trudności formalnoprawne i administracyjne oraz finansowe. Polska nie posiada żadnej ustawy, która zawierałaby zapisy normujące zasady koordynacji niektórych działań różnych urzędów samorządowych i rządowych

METODYKA I OMÓWIENIE WYNIKÓW

Analizie poddano tylko te elementy organizacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej, które mają znaczenie na poziomie lokalnym oraz charakteryzują się silnymi powiązaniem między strukturą agrarną a urządzaniem terenów rolnych.

W miejscowości Siedliska przeprowadzono w latach 1992–2004 postępowanie urzędzeniowolne. W tym czasie zrealizowano następujące inwestycje: przebudowa dróg, urządzenie użytku ekologicznego, przebudowa koryta rzeki Brochotki oraz w ostatnich 2 latach – scalenie gruntów wraz z dostosowaniem układu dróg i działek do bezkolizyjnych skrzyżowań ze zmodernizowaną linią kolejową. Wśród zamierzeń do wykonania pozostały następujące: założenie pasów zadrzewień ochronnych oraz przeprowadzenie odnowy wsi.

Tabela 1. Wskaźniki charakteryzujące wybrane dane dotyczące organizacji rolniczej przestrzeni obrębu ewidencyjnego Siedliska gmina Miłkowice
 Table 1. Changes in Siedliska commune Milkowice during land consolidation proceeding – chosen indicators

Wyszczególnienie Details	Rok wszczęcia postępowania urzędzioworolnego Start of land consolidation proceeding		Rok wszczęcia postępowania scaleniowego Start of reallocation proceeding		Rok zakończenia postępowania scaleniowego End of land consolidation proceeding	
	1992	2002	2002	2003	2003	2003
1	2		3		4	
Powierzchnia ogólna obrębu, ha Area of land consolidation project, ha	617,239	617,239	617,239	720,4308		
Liczba gospodarstw rolnych Number of farms	80	80	72	73		
Powierzchnia gospodarstw rolnych, ha Area of farms, ha	432,77	432,77	424,71	619,04		
Procentowy udział w powierzchni obrębu Percentage in area of project	70,11	70,11	68,81	85,93		
Przeciętna powierzchnia gospodarstwa rolnego, ha Average area of farm, ha	5,41	5,41	5,90	8,48		
Liczba działek ewidencyjnych w gospodarstwach rolnych Total number of parcels in farms	479	479	455	289		
Przeciętna powierzchnia działki, ha Average area of parcel, ha	0,90	0,90	0,93	2,14		

1	2	3	4
Przeciętna liczba działek/gospodarstwo Average number plots in farm	5,95	6,32	3,96
Struktura wielkościowa gospodarstw: Pattern of farm size:			
od 1,00 do 2,49 ha between 1,00 and 2,49 ha*	22	28	30
od 1,00 do 2,49 ha between 1,00 and 2,49 ha**	37,95	47,32	50,34
od 2,50 do 4,99 ha between 2,50 and 4,99 ha*	30	18	15
od 2,50 do 4,99 ha between 2,50 and 4,99 ha**	99,2	58,05	52,04
od 5,00 do 9,99 ha between 5,00 and 9,99 ha*	17	13	11
od 5,00 do 9,99 ha between 5,00 and 9,99 ha**	132,28	99,21	75,15
od 10,00 do 25,00 ha between 10,00 and 25,00 ha*	10	11	9
od 10,00 do 25,00 ha between 10,00 and 25,00 ha**	135,92	150,54	148,61
powyżej 25 ha above 25,00 ha*	1	2	8
powyżej 25 ha above 25,00 ha**	27,42	69,58	292,89
* Liczba gospodarstw – number of farms ** Powierzchnia gospodarstwa, ha – Total area of farms, ha			

Tabela 2. Wybrane przedsięwzięcia urzędzioworolne wpływające na poprawę warunków ekonomicznych w rolnictwie
 Table 2. Chosen enterprises in rural development – indicators of economic changes in farming

Przebudowa dróg transportu rolnego Rural roads	w latach 1993–2000 zmodernizowano drogi gruntowe o łącznej długości 6,7 km 1993–2000 – modernization of rural roads – 6,7 km length
Zagospodarowanie gruntów państwowych State land (land exchange and long-term leasing)	1993 – 10-letnia dzierżawa obszaru o powierzchni 96,20 ha państwowych gruntów rolnych wraz z zabudową przez członków Stowarzyszenia 1993 – area of 96,20 ha state land – 10 years of leasing 1996 – zakup 96,15 ha państwowych gruntów rolnych położonych Gniewomirowicach przez Stowarzyszenie 1996 – sale of 96,15 ha state land in Gntwomirowice
Scalenie gruntów Land reallocation	2003 – likwidacja szachownicy gruntów, likwidacja zjawiska różniczan 2003 – decrease of land fragmentation, decrease of land fragmentation,

W okresie trwania postępowania zmieniała się organizacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Nasilenie tych zmian zależało od lokalnych uwarunkowań społecznych i demograficznych (obróć gruntami rolnymi) oraz administracyjno-prawnych (podziały nieruchomości oraz scalenie i wymiana gruntów w latach 2002–2003).

W badaniach wykorzystano bazę ewidencji gruntów według stanu na lata: 1992, 2002 i 2003. Te daty związane są odpowiednio z następującymi faktami w historii wsi: zainicjowanie postępowania urzędnioworolnego wsi i zawiązanie Stowarzyszenia Kompleksowej Przebudowy Wsi Siedliska; stan sprzed wszczęcia postępowania scalenia i wymiany gruntów wsi Siedliska i Gniewomirowic oraz stan na zakończenie procesu przebudowy wsi i zakończenie postępowania scaleniowego.

Przeprowadzono analizy na dwóch poziomach szczegółowości, a mianowicie:

- analizy obejmujące obszar zarządzanej wsi: zmiany w rozdrobnieniu gruntów, zmiany w strukturze wielkościowej gospodarstw rolnych, zmiany własnościowe oraz modernizacja sieci dróg transportu rolnego (tab. 1 i 2);
- wskaźnikową analizę zmian ukształtowania rozłogu gospodarstw rolnych (współczynnik ukształtowania rozłogu uwzględniający zmiany w jakości dróg transportu rolnego oraz rozdrobnienia gruntów i gospodarstw rolnych) – rysunek 1 i 2.

Rys. 1. Zmiany w ukształtowaniu rozłogu gospodarstw rolnych przed przystąpieniem do scalenia gruntów

Fig. 1. Changes in farm area shapes before land reallocation

Rys. 2. Zmiany w ukształtowaniu rozłogu gospodarstw rolnych dla całego postępowania
 Fig. 2. Changes in farm area shapes during land consolidation

W projekcie rozwoju Siedlisk przyjęto jako główny cel poprawę warunków pracy i życia mieszkańców wsi. Cele cząstkowe zintegrowanego projektu rozwoju to:

- poprawa struktury obszarowej gospodarstw z wykorzystaniem gruntów rolnych Skarbu Państwa;
- uregulowanie stosunków wodnych przez odbudowę otwartych rowów melioracyjnych i konserwację przedwojennego systemu drenarskiego oraz konserwację koryta rzeki Brochotki;
- poprawa jakości nawierzchni dróg rolniczych;
- poprawa atrakcyjności ekologicznej krajobrazu (nasadzenia rzędowe i kępowe, korytarze ekologiczne, użytki ekologiczne).

Przedstawione cele rozwoju były ambitne na początku lat 90. XX wieku, dzisiaj również ich realizacja stanowi wyzwanie ze względu na uwarunkowania społeczne, organizacyjne, prawne i ekonomiczne.

Wszczęcie postępowania urzędzioworolnego stanowiło impuls do podjęcia działań na rzecz poprawy struktury wielkościowej gospodarstw indywidualnych oraz przeciwerozrywnej ochrony gruntów rolnych. W Siedliskach zauważalny jest trend polaryzacji wiel-

kości i liczby gospodarstw rolnych w grupie najmniejszych (1 – 2,49 ha) i największych gospodarstw (powyżej 25 ha). Przebieg krzywej koncentracji Lorenza, skonstruowany według danych zawartych w tabeli 1, przyjmuje z każdym okresem coraz korzystniejszy przebieg zarówno linii koncentracji liczby, jak i powierzchni gospodarstw. Można stwierdzić, że procesy zmierzające do poprawy struktury obszarowej gospodarstw, zapoczątkowane w okresie postępowania urzędnioworolnego, zostały uporządkowane i uzupełnione za pomocą scalenia gruntów. Zabieg ten wpłynął szczególnie korzystnie na wielkość działek ewidencyjnych, przeciętna powierzchnia działki ewidencyjnej, wynosząca 0,90 ha w 1992 roku wzrosła do 0,93 ha w 2002 roku i ostatecznie po scaleniu gruntów wynosi 2,14 ha.

Na obszarze wsi zrealizowano zaplanowane inwestycje z zakresu regulacji gospodarki wodnej. Był to szczególnie naglący problem, gdyż rzeka Brochotka wylewała każdego roku wiosną.

Układ sieci dróg pozostawiony został bez zmian, gdyż analizy wykazały jego optymalność. Działania skoncentrowano na podniesieniu nośności nawierzchni, czyli urządzeniu nawierzchni wyprofilowanych, utwardzonych, a w razie potrzeby bitumicznych. Przedsięwzięcia wpłynęły na obniżenie kosztów transportu w gospodarstwach rolnych, co przedstawiono wykorzystując analizę współczynnika ukształtowania rozłogu poszczególnych gospodarstw.

Na rysunku 1 zostały zaprezentowane zmiany, które przypadły na lata 1992–2002, ze wskazaniem gospodarstw, w których ukształtowanie pogorszyło się, wystąpiły małe zmiany lub poprawiło się w stosunku do stanu wyjściowego z 1992 roku. Na znaczącym obszarze wsi (43 gospodarstwa) mamy do czynienia z małymi zmianami w kształcie przestrzennym rozłogu. Poprawa dotyczy 9 gospodarstw, a pogorszenie – 6. Na wartość współczynnika ukształtowania rozłogu wpłynęły w jednakowej mierze inwestycje poprawiające warunki transportu oraz żywiłowy proces opisanej polaryzacji grup wielkościowych gospodarstw. Na rysunku 2 możemy zaobserwować występowanie znaczącej powierzchni gospodarstw, w których nastąpiła poprawa kształtu przestrzennego (25 gospodarstw), pogorszenie zanotowano jedynie w 12. Taki rozkład wartości współczynnika wynika z istoty scalenia gruntów, czyli racjonalnego kształtowania rozłogów gruntów (art. 1 Ustawy o scalaniu i wymianie gruntów).

WNIOSKI

1. Poprawa kształtu przestrzennego gospodarstw rolnych, która miała miejsce w latach 1992–2002, była wynikiem poprawy jakości dróg transportu rolnego. Rolnicy w tym okresie powiększali areał swoich gruntów, co korzystnie wpłynęło jedynie na strukturę obszarową gospodarstw przy jednocześnie małych zmianach w rozdrobnieniu działek.

2. Postępowanie urzędnioworolne było okazją do efektywnego wykorzystania gruntów rolnych Skarbu Państwa w lokalizacji użytku ekologicznego oraz zmniejszeniu szachownicy gruntów we wsi.

3. Zabieg scalenia gruntów wykorzystano do likwidacji zjawiska różniczan poprzez zwiększenie obszaru scalenia o grunty różniczan położone w sąsiedniej wsi Gniewomirowice, a następnie zmianę granicy obrębu ewidencyjnego.

4. W Siedliskach osiągnięto zamierzony cel, czyli zrealizowano cele kompleksowej przebudowy wsi, dzięki pełnemu zaangażowaniu wszystkich mieszkańców oraz pracowników administracji do spraw rozwoju wsi w Legnicy (obecnie Dolnośląskie Biuro Geodezji i Terenów Rolnych). Mimo różnych problemów (okres inwestycyjny przypadał na okres przeobrażeń gospodarczych i administracyjnych w Polsce) efekty w pełni zadowolają mieszkańców. Należy podkreślić, że realizacja wszelkich działań mających na celu racjonalizację organizacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej jest uwarunkowana społecznie. Jeżeli lokalni mieszkańcy nie będą czuli się współodpowiedzialni za rozwój terenu, to rzadko można liczyć na sukces w zewnętrznym sterowanym działaniu.

PIŚMIENNICTWO

- Akińcza M., Dzikowska T., 2005. Funkcjonowanie systemu planowania urzędnioworolnego w województwie dolnośląskim. [W:] Nowe tendencje w teorii i praktyce zarządzania obszarów wiejskich. Finansowanie rozwoju obszarów wiejskich po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Wydawnictwo UWM w Olsztynie, 115-122.
- Harasimowicz S., 2002. Ocena i organizacja terytorium gospodarstwa rolnego. Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Krakowie.
- Kostrowicki J., 1979. Organizacja przestrzenna obszarów wiejskich (uwagi wstępne). [W:] Organizacja przestrzenna obszarów wiejskich. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN 101. PWN Warszawa.
- Lisec A., Pindar M., 2005. Conservation of natural ecosystems by land consolidation in the rural landscape. *Acta agriculturae Slovenica* 85-1, 73-82.
- Noga K., 2001. Metodyka programowania i realizacji prac scalenia i wymiany gruntów w ujęciu kompleksowym. Szkoła Wiedzy o Terenie Kraków.
- Hunek T. (red.), 2006. Perspektywy rolniczej Polski w Unii Europejskiej – 25. *Wieś jutra*, Warszawa.
- Rosner A. (red.), 2005. Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich. Wyd. IRWiR PAN Warszawa.
- Stasiak A., 1979. Planowanie przestrzenne obszarów wiejskich w Polsce. [W:] Organizacja przestrzenna obszarów wiejskich. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN 101, PWN Warszawa.
- The design of land consolidation pilot projects in Central and Eastern Europe. 2003. *FAO Land Tenure Studies* 6.
- Tkocz J., 1998 Organizacja przestrzenna wsi w Polsce. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego Katowice.
- Ustawa z 17 maja 1989 roku. Prawo geodezyjne i kartograficzne Dz.U. nr 30, poz. 163.
- Ustawa z 26 marca 1982 roku o scalaniu i wymianie gruntów Dz.U. nr 11, poz. 80.

RURAL AREAS – CHANGES AS THE RESULT OF MODERN LAND CONSOLIDATION

Abstract. Rural development is the very important task. Agriculture and rural areas in Poland it is a field for land use planners, land managers and project's leaders. The problems, which ought to solve, are: urban development, population-problems, social security and infrastructure (roads, water lines and other). The catalogue of all enterprises, used during the improving of rural areas, with the precise sequence we call modern land consolidation. Paper contains the describing of the single example such modern land consolidation in Siedliska.

Key words: land reallocation, modern land consolidation, rural development planning

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 14.02.2007

PRÓBA OCENY FORM FUNKCJONOWANIA ORAZ MOŻLIWOŚCI ROZWOJU WSI PRZYGRANICZNYCH REJONU GÓR ŻŁOTYCH

Jerzy Oleszek

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Streszczenie. Przedmiotem analiz jest postać funkcjonowania, istotność przeobrażeń oraz możliwość rozwoju wsi sąsiadujących z granicą państwową, zlokalizowanych w gminie Łądek Zdrój, powiat Kłodzko, województwo dolnośląskie. Zakres przedmiotowy obejmuje trzy aspekty. Pierwszy to charakterystyka aktualnego status quo, drugi – ocena współczesnej postaci funkcjonowania jednostki, a trzeci – szkicowe ujęcie możliwych kierunków oraz form rozwoju. Przyjęto założenie, że przyszła postać jednostki winna zachować cechy: a) kwalifikujące obiekt jako stricte wieś; b) regionalnego środowiska kulturowego, które dokumentują lokalną specyfikę terenu.

Uzyskane efekty wskazują na różnorodność faz przekształcania dotychczasowych struktur. Zidentyfikowano trzy układy: pierwszy, w którym znaczenie charakterystyk uległo całkowitemu zanikowi, drugi – istotność cech jest już minimalna, symboliczna oraz trzeci – występują postacie przejściowe. Dla każdej z wymienionych sytuacji zostają określone propozycje kierunku rozwoju.

Słowa kluczowe: rozwój obszarów wiejskich, wsie pogranicza, zarządzanie obszarami wiejskimi

WSTĘP

Studia materiałów faktograficznych dowodzą, że determinantą kształtującą formy wsi regionu kłodzkiego była charakterystyczna i terytorialnie jednorodna postać środowiska kulturowego. Obszar wyróżniał się specyficznym i zarazem jednoczącym społeczeństwem, sposobem wzajemnego komunikowania się. To właśnie tutaj i to w dwóch odmianach, stosowany był dialekt kłodzki tzw. *glätzisch* [Bernatzky 1988]. Ponadto, co dowodzi chociażby wielość małych budowli i obiektów sakralnych, dominował w regionie katolicyzm. Z pewnością jest to cecha wyróżniająca ten region, bowiem na obszarze położonym

---

Adres do korespondencji – Corresponding author: dr Jerzy Oleszek, Katedra Planowania i Urządzania Terenów Wiejskich, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, ul. Grunwaldzka 53, 50-357 Wrocław, e-mail: oleszek@ozi.ar.wroc.pl

w bezpośrednim sąsiedztwie powiatu ząbkowickiego czy nyskiego przeważała religia ewangelicka [Güttler 2003]. Inną, nie mniej ważną cechą społeczeństwa regionu była jednorodność etniczna. Nie chodzi przy tym tylko o skłon dzisiejszych Gór Żółtych, ale Rychlebskich Hor – Republika Czeska – gdzie do 1945 roku teren zamieszkały był przez identyczną grupę etniczną.

Późniejsze przeobrażenia, tj. po roku 1945, to skutek m.in.:

- przejmowania i zagospodarowania tkanki osadniczej przez ludność z różnych regionów kraju oraz z zagranicy,
- nadzwyczaj formalnie, a nawet i restrykcyjne przestrzeganych ustaleń strefy granicznej,
- likwidacji dotychczasowych, głównie pozarolniczych, determinant osiedlotwórczych czy osiedlorozwojowych, przy jednoczesnym braku jakichkolwiek rozwiązań alternatywnych [Oleszek 1992, 2000].

Rys. 1. Lokalizacja obiektów badawczych
Fig. 1. Location of research objects

Skutek tych przeobrażeń to: izolacja, ograniczoność osiedleńcza, coraz to większa ilość opuszczonych domostw i postępująca dewastacja elementów zagospodarowania.

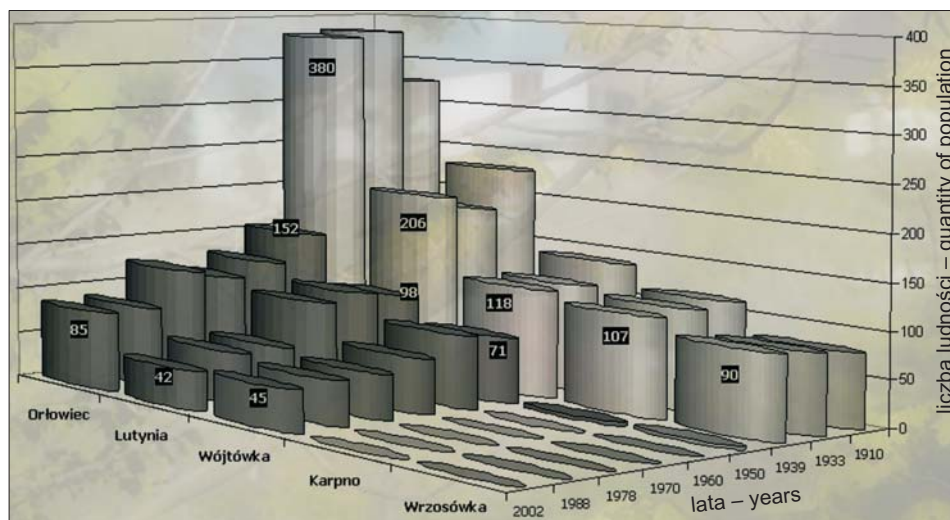
W takim układzie, problemem podstawowym jest zarówno forma jednostek, jak też zasób potencjału jednostek przygranicznych i to rozpatrywanych w układzie wieloaspektowym. Otrzymany rezultat stanowi płaszczyznę podstawową do określenia możliwego kierunku funkcjonowania czy nawet rozwoju regionu. Przyjmuje się ponadto, że jednostki winny w dalszym ciągu mieć charakter wsi, przy jednoczesnym zachowaniu specyficznych cechy tutejszych elementów kulturowych.

Analizę prowadzi się przez identyfikację aktualnego sposobu zagospodarowania, wykorzystania technik wywiadu bezpośredniego oraz dostępnych studiów (aczkolwiek posiadających charakter pośredni) – opisowych materiałów źródłowych.

Obszar badań, którego zasięg terytorialny przedstawiono jest na rysunku 1, to skłón Gór Złotych, administracyjnie przynależny do gminy Łądek Zdrój, powiat Kłodzko, województwo dolnośląskie. W niektórych przypadkach analiza poszerzona jest o jednostki zlokalizowane na terytorium Republiki Czeskiej, w rejonie Rychlebskich Hor.

CHARAKTERYSTYKA ISTOTNOŚCI POTENCJAŁU JEDNOSTEK OSADNICZYCH

Analiza znaczenia potencjału jednostek, to zakres, który opisują dwa parametry. Pierwszy z nich to stan zaludnienia, a konkretniej – przedstawiona na rysunku 2 – charakterystyka skali zmian liczby mieszkańców. Drugi parametr to stan zagospodarowania, którego przedmiotem są:

Rys. 2. Dynamika zmian zaludnienia wsi

Fig. 2. Dynamic variations of village population

- sposób użytkowania elementów zabudowy wsi i to w relacji: funkcja zabudowy a sposób jej użytkowania,
- proporcja sylwety i bryły budynku wraz z oceną stanu technicznego,
- właściwości postaci krajobrazu wiejskiego.

Wielkość zaludnienia wsi

Analiza obejmuje następujące wsie: Orłowiec, Wrzosówka, Wójtówka, Lutynia i Karpno. Każda z jednostek i to w sposób modelowy, spełnia kryteria charakterystyki kłodzkich wsi granicznych. Aktualnie bowiem liczba mieszkańców wsi pogranicza nie przekracza $1/4 - 1/5$ liczby ludności przed 1945 rokiem [Oleszek 2000]. Z kolei jednostki mniejsze, o ówczesnym zaludnieniu ok. 100 mieszkańców, dziś praktycznie nie istnieją. Pozostały jedynie ruiny domów i to w postaci fragmentów pojedynczych ścian, resztki przyziemii czy piwnic. Przykładem, i to o klasycznej postaci, są Wrzosówka i Karpno. Nieco odmienną sytuację obserwuje się w przypadku jednostki Wójtówka. Tutaj bowiem z liczby ludności wynoszącej w 1939 roku ok. 107 mieszkańców, w pierwszym okresie powojennym notowano ok. $3/4$ stanu poprzedniego, a obecnie ok. 45 mieszkańców. Wydaje się, że przyczyną mniejszej dynamiki spadku zaludnienia, a tym samym i uniknięcia całkowitego wyludnienia jednostki, było kilka wzajemnie uzupełniających się zjawisk i procesów. Z pewnością impulsem pierwotnym była lokalizacja:

- kilku nowych domostw o charakterze domów letniskowych czy tzw. drugich domów oraz domów wakacyjnych,
- placówki fundacji, prowadzącej rehabilitację młodzieży niepełnosprawnej umysłowo poprzez pracę w działach specjalnych rolnictwa,
- osadnictwa prowadzącego niektóre działy rolnictwa ekologicznego.

Obserwacje bezpośrednie pozwoliły dostrzec, że część pozyskiwanych produktów, w tym i z wspomnianego gospodarstwa, jest odsprzedawana bądź przyjeżdżającym do swoich domków letniskowych bądź poza jednostkę. Sama zaś działalność w rolnictwie indywidualnym nie jest nawet dodatkowym lecz uzupełniającym podstawowe źródłem utrzymania, którym jest źródło niezarobkowe typu: emerytura, renta czy kapitał.

Gdy uwzględni się dodatkowo:

- harmonijne układy sąsiedzkie między ludnością stale zamieszkującą a przyjeżdżającą,
  - jednostkowe, aczkolwiek możliwe miejsce pracy w fundacji,
- to powstały układ interpretować można jako relatywnie strukturę prostą i to o charakterze sprzężenia zwrotnego. Skutkiem relacji jest brak we wsi obejść zruinowanych czy mocno zaniedbanych. Determinantą wspomagającą układ jest ponadto lokalizacja wsi. Pomiędzy strukturą zabudowy, a drogą łączącą Łądek Zdrój z miejscowością Złoty Stok, występuje powierzchniowo znaczący kompleks leśny. Jest to element odseparowujący jednostkę od traktu komunikacyjnego, a tym samym ograniczający dostęp do niszy.

Pozostałe dwie miejscowości (Karpno i Wrzosówka) są administracyjnie zarejestrowane lecz od dłuższego czasu, całkowicie wyludnione:

- Karpno – kiedyś mała osada, która posiadała charakter wsi turystycznej. Przez kuracjuszy Łądku Zdroju uważana była za letnisko. Fakt ten był przypuszczalnie podstawą dla włączenia miejscowości w sieć dróg spacerowych wytyczonych na terenie miej-

skiego lasu [Rybka-Ceglecka 1999]. Funkcja letniska kontynuowana była do momentu opuszczenia terenu przez ludność dotychczas zamieszkałą. Na pobliskiej Przełęczy Karpowskiej istniało do 1938 roku przejście graniczne. Współcześnie zostało ono zrekonstruowane. Istnieje więc potencjalne skomunikowanie z miasteczkiem Javornik (Republika Czeska). Teren zaś byłej osady, to dziś kompleks leśny, gdzie możliwe jest wędrowanie piesze bądź turystyka rowerowa z ewentualną identyfikacją fragmentów ścian, podpiwniczeń byłej zabudowy. Pozostały jedynie ruiny średniowiecznego zamku rycerskiego oraz odrestaurowana kaplica.

Można jedynie przypuszczać, że wyludnienie jest wynikiem braku potrzeby czy nawet koncepcji wykorzystywania zastanej, i to o charakterze letniskowym, zabudowy.

- Wrzosówka – jednostka sąsiadująca z wsią Lutynia i Wójtówka. W okresie międzywojennym znajdowało się tutaj kilkanaście obejść o postaci niewielkich zagród. Jednostka zamieszkiwało ok. 85 osób; działała kaplica, dziś pw. św. Boromeusza, gospoda, obiekt straży granicznej oraz szkoła elementarna.

Rys. 3. Współczesny krajobraz wsi Lutynia – widok części wschodniej zarejestrowany: a) latem, b) wiosną

Fig. 3. The present landscape of the Lutynia village – the view on west part recorded in a) summer and b) in spring

Po 1945 roku podejmowano próby zasiedlenia wsi. W początkowym okresie mieszkało tutaj 11 osób, zaś w 1970 roku – tylko dwie [Siarkiewicz 2001]. W latach 1970–1980 prowadzono tu usługowy wypas – początkowo bydła, a później, pochodzących z Podhala, owiec. Podejmowane próby były krótkotrwałe zaś efekt końcowy to dalsza postępująca degradacja układu.

Wskazuje się, że lokalizacja gospody była nieprzypadkowa, bowiem w pobliżu obiektu znajdował się trakt wędrowski (*Wanderwege*) z Łądką Zdroju na najwyższy, dominujący w tutejszym krajobrazie szczyt Góra Borówkowa. Nie chodzi tylko i wyłącznie o wskazany element, lecz o zlokalizowane właśnie w tym miejscu elementy infrastruktury turystycznej, którymi były: wieża widokowa oraz schronisko. Według Wziątka [2000] z wieży można było podziwiać najpiękniejsze widoki pobliskich czy dalszych, sięgających swą perspektywą aż po Śnieżkę, pasm górskich. Od jesieni 2006 roku, kiedy to po stronie czeskiej, wybudowano nową 25 metrową, posiadającą platformę widokową, wieżę, istnieje potencjalna szansa by zweryfikować sygnalizowany pogląd. Pozostaje jednakże problem: na ile budowla spełni funkcję impulsu dla renesansu byłego układu czy też inicjacji innego, aktywizującego rozwiązania. Wydaje się, że w chwili obecnej zagadnienie pozostaje w fazie hipotezy czy też jako istniejący, lecz jeszcze nieokreślony znaczeniowo, potencjał.

Wrzosówka administracyjnie sąsiaduje, i to bezpośrednio, z dziś niewielką, położoną w ostro wciętej dolinie Lutego Potoku, wsią Lutynia. Współcześnie w jednostce mieszka ok. 40 mieszkańców, co stanowi ok. 1/5 stanu zaludnienia z 1939 roku. Zwraca się przy tym uwagę, że w latach 50. XX wieku wieś zamieszkiwało ok. 50% stanu z okresu przedwojennego. Mimo relatywnie małej skali, jednak nie trudno zauważyć potężną, gdy chodzi o jednostkę o takiej wielkości, depopulację. Prowadzone studia faktograficzne, oparte o jednostkową, bo odniesioną niemal do każdego obiektu zagospodarowania, penetrację wsi, wskazują na likwidację poprzednich, nierolniczych źródeł utrzymania. Dotyczy to w szczególności eksploatacji, zresztą bogatej w srebro, rudy ołowiu [Güttler 2003]. Po byłej kopalni pozostały jedynie opuszczone, częściowo już zrujnowane, zabudowania oraz sztolnie. W okresie przed 1945 rokiem we wsi działała szkoła, gospoda, urząd celny oraz obiekty straży granicznej. O postaci funkcjonowania wsi, z pewnością decydował także trakt wędrowski Łądek Zdrój – Borówkowa. W ciągu półwiecza zanikł poprzedni kierunek rozwoju, a z małej jeszcze w latach 50. XX wieku jednostki, utworzyła się nie tyle niewielka czy miniaturowa, co zubożona w swej postaci jednostka osadnicza.

Jest wątpliwe, by prowadzony w obiektach byłej straży granicznej i obiekcie byłej szkoły wynajem kwater turystycznych czy eksploatacja gysu bazaltowego, były istotnym bodźcem do utworzenia podstaw dla kształtowania wyraźnie identyfikowalnej formuły wsi. Z pewnością takiej roli nie odgrywają, zresztą sezonowo i sporadycznie użytkowane, obiekty o charakterze domów letniskowych czy tzw. drugich domów.

Nieco odmienną, aczkolwiek podobną, sytuację obserwuje się w miejscowości Orłowiec. Różnica tkwi tylko w skali. W okresie przedwojennym jednostkę zamieszkiwało niemal 400 mieszkańców, z początkiem lat 50. jedynie ok. 150 (czyli ok. 50%), a aktualnie ok. 85 osób, czyli niespełna połowa stanu z okresu osadnictwa powojennego. Przed 1945 rokiem dominantą i to zarówno funkcjonalną, jak i fizjonomiczną wsi był niewielki dwór z folwarkiem. Dziś są to tylko ruiny, gdzie w niektórych przypadkach możliwa jest

jeszcze identyfikacja funkcji niektórych budynków czy budowli. Drugą dominantą, zlokalizowaną wzdłuż drogi prowadzącej na przełęcz Różaniec, jest kościół pw. św. Sebastiana. Istniały ponadto jedno- i wieloobektowe gospodarstwa rolne, poczta, obiekty straży granicznej, gospoda, szkoła. Aktualnie po niektórych zabudowaniach pozostały jedynie ruiny. Zdecydowana większość pozostałych budynków jest jedynie częściowo użytkowana, a wiele potężnie zaniedbanych.

W tym miejscu wskazuje się, że analiza tylko wielkości jednostki oraz poprzedniej formy funkcjonowania, określa proces zatracania, a niekiedy już utraty charakterystyk określających wieś jako system o strukturach organizmu osadniczego.

CHARAKTERYSTYKA STANU ZAGOSPODAROWANIA

Szczegółowa analiza potencjału, jeśli chodzi o stan zagospodarowania, ograniczona została do wsi Lutynia, Wrzosówka, Wójtówka oraz Orłowiec. Charakterystyka wsi Karpno z uwagi na pozostałe, i to w pełni wchłonięte przez las, ruiny jest ograniczona. Aktualnie w pobliżu jednostki wyznaczono tylko szlaki turystyki pieszej i rowerowej. Można jedynie przypuszczać, że teren byłej wsi będzie intensywniej odwiedzany przez turystów. By tak się stało konieczne jest aby: po pierwsze – przejście graniczne Łądek Zdrój – Cerný Kout zostało właściwie wykreowane i po drugie – doposażone zostało w odpowiednią infrastrukturę turystyczną. W takim układzie realna stanie się komunikacja z wiodącym w regionie północnych Moraw miasteczkiem Javornik, a w dalszym układzie wędrowanie „okólne”, czyli od wspomnianego przejścia granicznego, przez Javornik, miejscowość Travná, Zálesi i przejście graniczne Travná – Lutynia do Łądku Zdroju.

Korzystając natomiast z traktu Przełęcz Łądecka – Łądek Zdrój (tzw. Droga Królewska) można podziwiać miejscowy krajobraz kulturowy wsi Lutynia. Jest to kompozycja, którą tworzą specyficzny układ pól, zadrzewienia i zakrzaczenia śródpolne i to wespół ze strukturą zabudowy (rys. 3). Jednak postępująca i to dynamicznie, sukcesja lasu zacieśnia pozostałe jeszcze elementy i uniemożliwia identyfikację całego układu przestrzennego.

Penetracja siedliska wsi pozwala na wyróżnienie dwóch wzajemnie różniących się form. Pierwsza, zlokalizowana w górnej części jednostki, to zagrody – gdy chodzi o funkcję – charakteryzujące się różnym stopniem zaniedbania, a nawet i zdewastowania. Większość z nich użytkowana jest jako domy letniskowe względnie jako drugie domy. Niżej położona, druga część struktury osiedla, to już budynki zamieszkałe przez ludność miejscową. Ich stan wskazuje, że użytkowane są w stopniu ograniczonym i to tylko w części mieszkalnej. Niektóre z obiektów, które funkcjonowały jeszcze w 2004 roku dwa lata później stały się obiektami opuszczonymi. Ich przyszłość jest jednoznacznie określona. Przy obecnym status quo z pewnością ulegną powolnej dewastacji i późniejszej likwidacji. Próba działania hamującego degradację jest restauracja kościółka wiejskiego pw. św. Jana Niepomucena (interesująca budowla z 1906 roku). Tu znajduje się źródło oraz uruchamiane są obiekty świadczące usługi noclegowe. Wskazane elementy to z pewnością określony zasób. Jednak gdy uwzględnimy częściowo drożny, bo tylko do Wrzosówki, trakt wędrowski, to można założyć, że istnieje bezsprzecznie znaczący w skali jednostki, potencjał mogący inspirować rozwój pewnych form turystyki.

Jeżeli obecny układ będzie kontynuowany istnieje prawdopodobieństwo zatrzymania destrukcji, a w niedalekiej przyszłości szansa na zachowanie cech kwalifikujących jednostkę stricte jako wieś, gdzie zostaną utrzymane, a nawet i wzbogacone, historycznie ukształtowane cechy krajobrazu kulturowego [Moschny 2004].

Gdy chodzi z kolei o miejscowość Wrzosówka, to zasób utworzony jest przez – sygnalizowaną już – kaplicę, dwa obiekty o charakterze domów letniskowych oraz ruiny po byłej zabudowie. Powstaje więc problem: czy uznać i przyjąć istniejące status quo, a poprzez odpowiednie działania naprawcze i uzupełniające w zakresie infrastruktury turystycznej wzmocnić znaczenie percepcji tutejszego krajobrazu; czy też przeznaczyć teren pod lokację domów rekreacyjnych czy drugich domów. Każda z propozycji będzie posiadać zarówno zwolenników, jak i przeciwników. Każda z grup przedstawi swoje argumenty. Swodoba w zakresie formy i sylwety nowo wzniesionego budynku pobytowego oraz przyjęcie do realizacji drugiej koncepcji może dać tylko negatywne (i to rażąco) skutki. Po pierwsze utraci się, i to bezpowrotnie, dzisiejszą (można rzec mistyczną) atmosferę miejsca. Po drugie współczesne, nie skażone antropogenizmem obcowanie wędrowca z naturą zostanie całkowicie zdewaluowane i zniszczone. Po trzecie – interesująca, kojąca (choćby szumem potoku) wędrówka z Lutyni do Wrzosówki nie będzie możliwa, gdyż powstanie tu zwyczajny trakt komunikacji kołowej. I wreszcie po czwarte – jest wątpliwe, by istnienie i funkcjonowanie domów letniskowych było impulsem do zachowania i pielęgnacji historycznych walorów miejsca.

W rozważanym układzie wsi granicznych, z pewnością wiodącą i to z punktu widzenia przeszłej oraz aktualnej liczby mieszkańców wsią jest Orłowiec. Miejscowość położona jest w odległości 8 km od Łądka Zdroju, bezpośrednio sąsiaduje z przełęczą Różaniec, zaś po drugiej stronie granicy z nieistniejącą już osadą Rūżeniec. Miejscowość zlokalizowana jest wzdłuż potoku Orliczka w Dolinie Ukształtnej, z zachowanym układem zabudowy głównie na dnie doliny oraz stoku południowym. Zabudowa stoku północnego ulegała stopniowej dewastacji z uwagi na zanik rolniczego użytkowania terenu, a w późniejszym okresie – dynamicznie postępującej sukcesji lasu. W 1945 roku zamknięto przejście graniczne na Różańcu i zlikwidowano tym samym możliwość restytucji poprzednich powiązań jednostki z miejscowością Bilá Voda. Fakt ten pozostał nie bez wpływu na intensywność procesu opuszczania domostw i późniejszej dewastacji oraz zaniku elementów zagospodarowania. Obecna, a pochodząca z początku XX wieku, zabudowa koncentruje się w zasadzie w sąsiedztwie drogi prowadzącej do Złotego Stoku oraz wzdłuż drogi prowadzącej na Różaniec, a konkretniej w pobliżu nadal dominującego w sylwecie wsi obiektu sakralnego. Można jeszcze zidentyfikować charakterystyczne w regionie zagrody o zabudowie wieloobektowej i wielkokubaturowej, tworzącej wewnętrzne podwórze gospodarcze oraz specyficzne dla układu zwieńczenie bramne.

W planie zagospodarowania przestrzennego miejscowości, ustala się dalszy rozwój funkcji wypoczynkowej. Aktualna postać to nie tylko istniejący (jeszcze!) specyficzny urok, ale także obiekty infrastruktury turystycznej, które reprezentowane są przez:

- aktualnie nieużytkowany dom wypoczynkowy „Orlik”, którego sylweta wyraźnie koliduje z formułą lokalnego stylu budowlanego (rys. 4a);
- dwa obiekty świadczące wynajem kwater noclegowych o charakterze gospodarstwa agroturystycznego;

Rys. 4. Wieś Orłowice – wybrane elementy turystycznej infrastruktury pobytowej
 a) aktualnie nieużytkowany dom wypoczynkowy „Orlik“, b) domy letniskowe jako przykład chaotycznej kompozycji oraz braku skorelowania z cechami lokalnego stylu budowlanego

Fig. 4. Orłowice village – selected elements of tourist infrastructure a) currently not utilized home for rest „Orlik” b) summer houses as an example of chaotic composition and the lack of correlation with the features of local architectural style

- użytkowane (głównie latem) domy letniskowe, które swoją bryłą czy sylwetą prezentują nie tylko pełną różnorodność form, ale także i brak korelacji z lokalnym stylem budownictwa wiejskiego (rys. 4b). Poza tym kontrowersyjna jest lokalizacja tego typu elementów. Niemal wszystkie obiekty tworzą przestrzenną jedność i to położoną w centralnym miejscu jednostki. Takim układem nie tylko narusza się, jeśli nie degeneruje, utworzoną historycznie strukturę przestrzenną zabudowy. Dalsza kontynuacja przyjętego trendu, tj. faworyzowanie tylko i wyłącznie budownictwa letniskowego, grozi przekształceniem jednostki w postać wybitnie monofunkcyjną, posiadającą cechy hybrydy osadniczej.

PODSUMOWANIE

Analizowany obszar charakteryzuje się z pewnością określoną specyfiką. Studia najnowszej historii wskazują, że przed 1945 rokiem terytorium zamieszkałe było przez ludność jednolitą narodowościowo, i co istotne – zamieszkałą po obu stronach granicy

państwowej. Jeśli dodać wielość przejść granicznych, jest wielce prawdopodobne, że rozwijały się tu i funkcjonowały określone współzależności. Bezsprzecznie nie pozostawało to bez wpływu na poziom i jakość rozwoju jednostek. Zastane przez nowych mieszkańców układy gospodarczo-przestrzenne były nowością. Czynione próby ożywienia jednostek nie były ani kontynuacją dotychczasowych kierunków, ani rozwiązaniem stymulującym inne oblicze wsi. Powstawał konglomerat, który tworzą ślady przeszłego wizerunku połączone z jednostkowymi, nietworzącymi określonego układu, elementami współczesnymi. Ekstremalnym przykładem jest sytuacja wsi Karpno oraz Wrzosówka. Jest niemal pewne, że w przypadku pozostałych jednostek, kontynuacja dotychczasowego trendu spowoduje identyczny – albo podobny – efekt. Rozwój budownictwa letniskowego z pewnością nie zahamuje dalszej destrukcji, a przeciwnie – tylko przyspieszy przeobrażenie wsi w osadę o charakterze rekreacyjnym i to, co najważniejsze – użytkowaną przez bardzo wąski segment rynku. Zanikną wszystkie struktury organizmu osadniczego. Brak odpowiedniego nadzoru wprowadzi szeroką różnorodność i dowolność stylu budowlanego oraz detali architektonicznych. Wątpliwe jest, aby układ o takiej postaci, stał się obiektem, chociażby minimalnego zainteresowania innych przyjeżdżających czy wędrujących po okolicach. Stąd, aby zrewitalizować wiejski organizm osadniczy, konieczne jest zintensyfikowanie działań o charakterze restytucyjnym, nawiązujących swym profilem do przeszłych impulsów. Jest to jeszcze realne. Jednak warunkiem powodzenia jest zaniechanie działań pojedynczych, indywidualnych na rzecz kompleksowych, których ogniskiem jest jednostka o charakterze wsi i to interpretowana nie tylko jako zbiór elementów zagospodarowania, ale jako określony system związków przyczynowo-skutkowych oraz wzajemnych interakcji.

PIŚMIENNICTWO

- Bernatzky A., 1988. *Landeskunde der Grafschaft Glatz*, Marx Verlag Leimen.
- Güttler P., 2003. *Das Glatzer Land, Aktion West – Ost e.V. Düsseldorf*.
- Moschny B., 2004. *Die Entwicklung der Kulturlandschaft im östlichen Grenzgebiet des Glatzer Berglandes und die sich daraus ergebenden Möglichkeiten einer touristischen Nutzung*, Diplomarbeit, Universität Rostock [materiał niepublikowany].
- Oleszek J., 1992. Charakter zmian ludnościowych oraz przeobrażeń przestrzennych wsi granicznych b. powiatu Bystrzyca Kłodzka w latach 1880–1987. *Zesz. Nauk. AR Wrocław, ser. Rolnictwo* 217.
- Oleszek J., 2000. Znaczenie niektórych czynników sprawczych przekształceń struktur funkcjonalnych osadnictwa wiejskiego Kotliny Kłodzkiej. [W:] B. Górz (red.). *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego*. UMCS Lublin.
- Rybka-Ceglecka I., 1999. *Studium środowiska kulturowego miasta i gminy Łądek Zdrój powiat kłodzki, woj. dolnośląskie*. Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego Wrocław.
- Siarkiewicz L., 2001. *Wielka gala w małej Wrzosówce*. Ziemia Kłodzka, Od Kładskeho pomezí, Glatzer Bergland. Kłodzko.
- Wziątek A., 2000. *Gminy Masywu Śnieżnika na dawnej pocztówce*, Kolekcjoner s.c. Opole.

**THE TRIAL OF THE ESTIMATION OF THE FORMS OF FUNCTIONING
AND POSSIBILITIES OF THE DEVELOPMENT OF THE BORDER
VILLAGES OF ZLOTE MOUNTAINS REGION**

Abstract. The subject of analyzes is the form of functioning, the relevance of the transformation and possibilities of the development of villages that neighbour on state border localized in the municipality of Ladek Zdroj, district Klodzko, province Dolny Slask. The scope of the subject includes three aspects. First one is the description of the current status quo, second one – the estimation of present form of the functioning of the unit and third one sketchy depiction of possible trends and forms of development. It was assumed that future form of the unit should keep following features: a) qualifying object as „stricte” village; b) of the regional cultural environment that document local specific of the region.

Obtained effects point at variety of the phases of transformation of current structures. The systems were identified where the meaning of characteristics disappeared where the relevance of features is by now minimal, symbolical and third one – where transient forms exist. For every situation certain proposals of depiction of development are determined.

Key words: The development of rural areas, the villages of border area, the management of rural areas

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 7.02.2007

SPIS TREŚCI CONTENTS

Jerzy Suchta, Anna Drońska, Anna Cellmer

Rola dużych i średnich miast województwa warmińsko-mazurskiego w procesie rozwoju regionu	5
The role of big and middle cities of Warmia and Mazury in the region development proces	

Maria Heldak

Analiza wybranych zjawisk demograficznych w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego w latach 1988, 1996, 2002	21
Analysis of selected demographic features in rural and town-rural communes of lower-silesia voivodship in the years 1988, 1996, 2002	

Teresa Dzikowska

Zmiany w organizacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej jako efekt kompleksowej przebudowy wsi	35
Rural areas – changes as the result of modern land consolidation	

Jerzy Oleszek

Próba oceny form funkcjonowania oraz możliwości rozwoju wsi przygranicznych rejonu Gór Złotych	47
The trial of the estimation of the forms of functioning and possibilities of the development of the border villages of Zlote Mountains region	

